

DEINKEWJZER
DW

**WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE**

Jaargang 11 | Nummer 1 | juni 2011

Interview met Kars Veling

Zorgen over diplomademocratie

André Adieu!

Terugblik verkiezingen

Onderwijs onder druk

Voorwoord

Onderwijs onder druk

DOOR GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

In september gaat mijn zoontje naar school. Spannend. Voor hem, maar niet minder ook voor zijn ouders. Wat zal hij ervan vinden? Hoe zal hij overleven in zo'n klas vol gillende kinderen? Was de schoolkeuze wel juist?

KWALITEIT BELANGRIJKER DAN IDENTITEIT?

Christelijke ouders sturen hun kinderen steeds minder vanzelfsprekend naar christelijk onderwijs. Ze (we) laten in de keuze vooral meewegen of een school in de buurt is. Iedereen heeft het immers druk, druk, druk met werk, werk, werk. Brengen en halen, van school naar huis of vormen van opvang: het moet niet teveel tijd kosten. Daarnaast speelt mee dat er tegenwoordig meer belang wordt gehecht aan kwaliteit. Ouders vergelijken inspectierapporten op websites om na te gaan of scholen wel een beetje presteren. Ze stellen hoge eisen aan scholen. Terecht, zegt René Tromp, directeur van een koepelorganisatie van gereformeerd onderwijs. Tromp is zelfs blij dat het automatisme eraf is. Scholen moeten ambitie tonen.

LAST VAN DE OVERHEID

De vanzelfsprekendheid is weg, maar dat wil niet zeggen dat christelijke politiek niet blijvend voor vrijheid van onderwijs moet opkomen. Ook Kars Veling pleit ervoor dat ouders ruimte moeten blijven krijgen om zich te organiseren en scholen te stichten. De overheid heeft zich daar niet te zeer mee te bemoeien. Dat gebeurt wel, op allerlei manieren, door allerlei normen en doelen voor te schrijven. 'De overheid is een aanhoudende bron van zorg voor het onderwijs', hoor je weleens gekcherend. Tromp verzucht: "Afrekenen vind ik prima, maar je ziet telkens dat de politiek de verleiding niet kan weerstaan om zich te bemoeien met de invulling." Onderzoeker Anneke de Wolff laat zien dat ruimte voor zelfstandigheid van scholen aantoonbaar voordelen heeft.

DIPLOMADEMOCRATIE

Goed onderwijs heeft gevolgen voor burgerschap en democratie. Herman Sietsma beschrijft in een dubbelrekening dat er een diplomademocratie is ontstaan: hoger opgeleiden domineren de democratie (lees: de Tweede Kamer barst van de doctorandussen). Hoe vinden die aansluiting bij de mensen van wie de mening minder wordt gehoord, de lager opgeleiden? Mijns inziens is dit een van de grote uitdagingen van deze tijd, ook voor de ChristenUnie.

INHOUDSOPGAVE

04 - 'Ik trek niet simpel de deur achter me dicht' | INTERVIEW MET KARS VELING

08 - Draagt onderwijsvrijheid bij aan segregatie? | ANNEKE DE WOLFF

14 - Geen schaap raakt uit het zicht | HANS ESTER

19 - WI-nieuws: Een komen en gaan

20 - 'De politiek heeft niet het lef om los te laten' | INTERVIEW MET RENÉ TROMP

24 - Vernietigde vertegenwoordiging | HERMAN SIETSMA

28 - Ridders, monniken en twee zwaarden | RICHARD STEENVOORDE

34 - Winkeltijdenwet aangescherpt, nu de naleving nog | MIRJAM BIKKER

40 - Analyse van de Provinciale Staten verkiezingen | ERIK VAN DIJK

42 - Verslag BV-congres | BERNADETTE VAN DEN BERG

44 - Familiebanden tussen CU en SGP | INTERVIEW MET HENDRIK EN TRINEKE PALM

46 - IJzer scherpt ijzer | RIEKE ELSNBROEK

47 - Column: André Adieu! | HERMAN SIETSMA

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie
jaargang 11, nummer 1, juni 2011
Oplage: 4500 | ISSN: 1568-5845
DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt elk kwartaal.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-09-2011
- DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor svp wel eerst contact op.
- Abonnement per 01-01-2010: € 18,50* per jaar. T/m 26 jaar € 14,00.*
- Donateurschap WI per 01-01-2010: €32,50* per jaar. T/m 26 jaar € 18,50.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) €8,50 alleen mogelijk met aut. incasso.
- * Bij aut. incasso, anders €2,50 toeslag.

Redactie:
Herman Sietsma (hoofdredeacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Carola Schouten (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredeacteur)

Vormgeving:
Frivista - (y)our mission

Fotografie:
Folkert Rinkema, ChristenUnie, Marie Cecile Thijs, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tennaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer op willen zeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl). Ontvangen wij uw opzegging na deze datum dan dient u de donateursbijdrage of uw abonnement voor het lopende jaar nog te voldoen.

© ChristenUnie 2011
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Ik trek niet simpel de deur achter me dicht,

INTERVIEW
MET KARS VELING

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Kars Veling zit in een overgangsfase. Hij is net gestopt bij de Johan de Witt Scholengroep (JWS), al moet het officiële afscheid nog volgen op het moment dat ik hem spreek. Tegelijk is hij net begonnen als directeur van het Huis voor democratie en rechtsstaat, Het Huis, zoals hij het zelf kortheidshalve noemt. Dat Huis gaat officieel pas in september open. Een periode van loslaten en inwerken dus. Een gesprek aan een zonnige Amsterdamse gracht. Over de legitimiteit van bijzonder onderwijs, zelfbewuste docenten en bestuurders die niet in de weg lopen. “Zet de manager niet als de grote boeman neer. School is een teamspel.”

SCHOOL MET EEN MISSIE

Op de website van de JWS zag ik de zin: ‘Kars. Van onderschatbare waarde.’ Hoe zou jij die waarde omschrijven? Wat heb je achtergelaten?

Het is altijd lastig om over je eigen erfenis te spreken. Een school leiden doe je samen. Wat ik kan zeggen is dat het JWS een erg tumultueuze geschiedenis heeft gehad met veel conflicten. Er is nu meer stabiliteit en samenhang, meer transparantie ook. Verder heb ik geprobeerd de visie van de school verder uit te bouwen, te ontwikkelen. Ik voelde mij altijd erg thuis bij die visie en ik heb nadrukkelijk geprobeerd om haar consequent door te voeren, door voortdurend de richting in de gaten houden: waar gaan we heen met de school?

Waaruit bestond die visie?

Allereerst de talenten van elke leerling ontdekken en helpen ontwikkelen. In dit kader hebben we onder meer met de Universiteit Leiden samengewerkt en het idee van een ‘leerbiografie’ gebruikt. Het mooie van die term is dat je daarmee de uniciteit van elke scholier benadrukt: ieder heeft zijn eigen verhaal. Daarbij gaat het om iemands ontwikkeling, het is meer dan een momentopname. Tot slot gaat het

wel altijd om het leren. Scholen vergeten dat wel eens, maar hun primaire taak is leren. Ze zijn er niet voor het sociale welzijn, ze zijn geen zorginstelling. Het leren moet voorop blijven staan, daar moet de hele schoolorganisatie op afgestemd zijn. Een ander onderdeel van de visie was om de horizon van de leerlingen te verruimen. Om dat te bereiken hebben we veel tijd gestoken in het contact zoeken met andere scholen. De multiculturele JWS is onder meer op bezoek geweest bij het gereformeerde Greijdanus College in Zwolle (en vice versa), waar ik vroeger zelf heb gewerkt. Maar ook gingen klassen naar het theater, musea, op werkweek in Steenwijk, enzovoorts. Zo werd de wereld van de leerlingen verruimd. Dat is nodig voor iedereen, maar zeker ook voor leerlingen van de JWS, die vaak een beperkte wereld hebben met vooral contacten in eigen kring.

Moet de overheid zich niet inzetten om witte en zwarte scholen te mengen? Dan wordt de horizon van de leerlingen automatisch verruimd.

Mengen kun je niet dwingen. Uiteindelijk hebben ouders de vrije keuze waar ze hun kinderen heen willen sturen. Dat kun je niet opleggen en dat is ook goed. Dat neemt niet weg dat het kwalijke kanten heeft. Voor kinderen is het goed om in een omgeving te verkeren waar men de Nederlandse taal goed beheerst, waarin kennis is van de cultuur. Dat is soms lastig, denk aan de Schilderswijk. Maar juist daarom trekken wij er als school op uit, zoeken we zelf het contact op met de omgeving. Het is moeilijk te meten in hoeverre dat concrete resultaten oplevert, maar als je deze visie tussen je oren hebt, dan zie je voortdurend overal nieuwe kansen.

Kun je een voorbeeld noemen?

We, ik moet nu eigenlijk zeggen ‘ze’, organiseren veel buitenschoolse activiteiten. Niet alleen voor de scholieren, maar ook voor volwassenen uit de wijk en leerlingen van andere scholen. Er is ruimte voor taalles, wiskundeles, computerles. Elke zaterdag zit het vol. Het is allemaal erg ‘down to earth’, maar het draagt wel bij aan de ontwikkeling en blikverruiming van al die mensen. Dat is prachtig.

Je klinkt erg bevlogen en betrokken. Is het moeilijk om dit los te laten?

Ja, ik hecht me altijd sterk aan mensen met wie ik

‘HET GAAT UITEINDELIJK OM HET POLITIEKE PROGRAM. WELKE POLITIEKE DOELEN STEL JE ALS CHRISTENUNIE? DAT MOET ONDERSCHIEDEND ZIJN.’

samenwerk, en aan de missie. Ik trek niet simpel de deur achter me dicht. Ik hoop dat het allemaal door blijft gaan op school, maar ik heb vertrouwen in de toekomst.

Er is regelmatig kritiek op bestuurders en managers in sectoren als zorg en onderwijs, denk bijvoorbeeld aan Ad Verbrugge. Wat vind je daarvan? Wordt er terecht weer nadruk gelegd op de beroepseer van de docent?

Beroepseer is belangrijk, maar laten we het niet versmallen tot mensen die voor de klas staan. Het is zeker waar dat hun aanzien omhoog kan. Maar dat heeft ook met de instelling van de leraar zelf te maken. Wees trots op wat je bent en op wat je doet. Leg eer in je werk. Dat moet je zelf doen, ook door kwaliteit te leveren. Tegelijk moet de samenleving dat de leraren ook gunnen. Hier hebben ook ouders een verantwoordelijkheid. Die moeten in hun opvoeding laten blijken hoe belangrijk school is. En als er een conflict is tussen kind en school: kies niet automatisch de kant van je kind.

De maatschappij investeert in een volgende generatie door onderwijs. Daarvoor zijn goede, zelfbewuste docenten nodig. Daarbij heeft de organisatie een hele belangrijke taak, namelijk door te zorgen voor visie, goede omstandigheden zoals prettige lokalen

Kars Veling is directeur van het Huis voor democratie en Rechtsstaat. Hij heeft onlangs na acht jaar afscheid genomen als directeur van de Johan de Witt Scholengroep in Den Haag. Eerder was hij onder meer rector van het Greijdanus college in Zwolle en fractievoorzitter van de ChristenUnie in de Tweede Kamer.

en een veilige sfeer. Bestuur en management zitten docenten echt niet maar in de weg. Uiteraard kan de bureaucratisering toeslaan, maar zet ze niet als de grote boeman neer. Een school is teamspel.

CHRISTENEN EN ONDERWIJS

Hoe was het om als christen op deze multiculturele school actief te zijn? Werkte het als een voordeel of als een nadeel?

Er zit natuurlijk een verschil met het werken op de Greijdanus, waar je de geloofsovertuiging deelt. Maar juist ook bij de JWS had mijn christelijke achtergrond meerwaarde. Als christen weet je immers hoe het is om vanuit een geloofsovertuiging contact te zoeken met de ‘brede’ samenleving waarin men vaak anders denkt. Datzelfde geldt voor veel leerlingen op de JWS. Die moeten vanuit hun islamitische of hindoestaanse achtergrond contact zoeken met het ‘land van aankomst’, om met Paul Scheffer te spreken. Ik heb sterk de nadruk gelegd op het ‘schakelen’. Iedere leerling moet vanuit zijn of haar specifieke achtergrond de inhoudelijke verbinding zoeken met de rest van de maatschappij. Dat geldt eigenlijk voor iedereen: hoe ga je om met opvattingen van je buurman die je niet deelt? Als je de wereld groter maakt dan je eigen kring moet je leren schakelen, jouw persoonlijke verhaal verbinden aan het grotere verhaal van de maatschappij. Dat is essentieel in onze pluriforme cultuur. Mijn christen-zijn heeft zeker een gevoeligheid gegeven voor dit omgaan met verschil.

Hoe kijk je na je ervaring bij de JWS aan tegen het bijzonder onderwijs? Er is regelmatig kritiek op (de regeling van) het bijzonder onderwijs, heb je daar meer begrip voor gekregen?

Deels is de kritiek begrijpelijk. Die hele richtingconstellatie is versteend geraakt. ‘Richting’ was ooit de aanduiding van levensbeschouwelijke diversiteit, maar nu is het vooral een juridisch ordeningsprincipe. Dat kan het oorspronkelijke waardevolle idee in de weg zitten. Bijzonder onderwijs krijgt een slechte naam als het zich vooral beroept op bepaalde kostenvoordelen of zonder goede inhoudelijke reden samenwerking met andere scholen remt. Dat moet niet het doel worden. Men moet zich inzetten op waarom het ooit is begonnen. Op de wil van ouders die een eigen pedagogische setting willen. Ik heb weleens gezegd: laat elk onderwijs bijzonder zijn. Schaf het richtingbegrip af.

Paul Scheffer schrijft: “Wie denkt vanuit een vrijheidsbegrip wil dat opgroeiende kinderen niet op jonge leeftijd in het onderwijs een keuze krijgen opgedrongen, maar met verschillende levensbeschouwingen in aanraking komen.” Wat vind je daarvan?

Daar is veel voor te zeggen, maar de consequentie is niet dat een school die vanuit een gezamenlijke visie werkt niet waardevol kan zijn. Zo’n school kan belangrijk zijn voor ouders die met hun kinderen een plek in de samenleving zoeken waar hun geloof zinvol verbonden is met betrokkenheid op de wereld. De wereld van de levensbeschouwingen verkennen kan juist heel goed in een vertrouwde omgeving.

Dus christelijke politici moeten blijven strijden voor het bijzonder onderwijs.

Dat vind ik zeker. Uiteraard zijn de tijden veranderd. We leven niet meer in een tijd van verzuiling, zoals vroeger. Toen was die diversiteit een sociaal gegeven. Dat is voorbij. Nu moet je echt inhoudelijke redenen hebben om samen een school op te richten. Waarom is het belangrijk een bijzondere school op te richten? Wat is de meerwaarde ervan? Dat moet je blijven uitleggen, want ook ouders kiezen niet meer vanzelfsprekend voor christelijk onderwijs. Allereerst is belangrijk vast te stellen welk doel je hebt met de organisatie en hoe je die wilt bereiken. Pas dan moet je je afvragen: met wie kunnen we dit doel het beste bereiken? Vroeger was het vaak andersom: in de statuten werd dan eerst bepaald wie iets gingen doen en vervolgens pas wat men ging doen.

POLITIEK

Net zomin als christelijke ouders hun kinderen automatisch naar een christelijke school laten gaan, stemmen christenen vanzelf op een christelijke partij. Een vergelijkbare ontwikkeling?

Zo zie ik dat wel. De ChristenUnie moet niet de vergissing maken te denken dat ze als christelijke partij ook vanzelf wel de christelijke kiezers achter zich krijgt. Het gaat uiteindelijk om het politieke program. Welke politieke doelen stel je? Dat moet onderscheidend zijn. Dat neemt niet weg dat je zeer wel een partij van christenen kunt zijn. En dat kan ook heel goed op bijvoorbeeld congressen tot uitdrukking worden gebracht, door zang en gebed.

Eigenlijk geldt voor vrijwel alle politieke partijen dat hun achterban steeds minder vanzelfsprekend

wordt. Hoe zie je hun toekomstige rol in onze democratie?

Mensen maken steeds vaker keuzes op politieke thema's die op een bepaald moment relevant lijken. En die hoeven niet aan te sluiten bij pakketten die politieke partijen als samenhangend presenteren. In die zin wordt het kiezersvolk steeds minder voorspelbaar. Maar politieke partijen blijven wel hard nodig. Ze blijven de onmisbare schakel tussen burger en rechtsstaat. Tussen volk en openbaar bestuur. Ze moeten de verbinding leggen tussen de belangen van burgers en de instituties van de overheid. Daarbij is het zaak niet blind kiezers te gaan zoeken, maar vanuit beginselen een verhaal te formuleren. De boodschap moet centraal staan.

Dus minder luisteren naar wat de burger wil?

Door de leegloop van het politieke midden zijn partijen onzeker en ongerust geworden. Ze gaan meer luisteren naar de burger. Dat is op zich niet verkeerd. Maar daar moet het niet bij blijven. Veel onbehagen bij burgers gaat over de publieke dienst. Dan is het wel zaak dat na de verkiezingen politici daarmee aan de slag gaan. Ze moeten nagaan wat daar kan verbeteren. Daar moet dan een fundamentele discussie over gevoerd worden: wat is de taak van de overheid? Nu gaat het om geld en bezuinigingen op ambtenaren. Maar eerst moeten politici een fundamentele visie op de overheidstaak formuleren. Anders win je het vertrouwen van de burger niet terug. Dat moet wel, want politieke partijen maken de rechtsstaat democratisch.

Wat heb je voor ogen met het Huis voor democratie en rechtsstaat?

Er gebeurt al heel veel: we ontvangen tienduizenden scholieren per jaar in Den Haag, we verzorgen gastlessen op scholen, we geven cursussen samen met gemeenten en provincies, we hebben nauwe banden met docenten maatschappijleer en verzorgen materiaal voor lessen, we onderhouden de stemwijzer, ook in aangepaste vorm voor gemeentelijke en provinciale politiek, we organiseren debatten, enzovoort. De komende jaren gaan we een centrale rol spelen bij de viering dat het Koninkrijk 200 jaar bestaat. Als het aan mij ligt wordt het Huis voor democratie en rechtsstaat het centrum voor de promotie van de democratische rechtsstaat. Maar wel graag met een kortere naam. ■

Draagt onderwijsvrijheid bij aan segregatie?

OVER DE WENSELIJKHEID
VAN DE ONDERWIJSVRIJHEID

DOOR ANNEKE DE WOLFF

De vrijheid van onderwijs is regelmatig in het nieuws, maar vaak in negatieve zin. Deze vrijheid geeft scholen met een religieuze grondslag namelijk de ruimte voor praktijken die een niet-religieuze meerderheid liever niet ziet gebeuren.

Voorbeelden zijn het stellen van specifieke eisen aan te benoemen leraren (bijvoorbeeld geen homoseksuelen) en het voeren van een toelatingsbeleid (bijvoorbeeld alleen leerlingen van bewust gelovige ouders). Ook speelt een rol dat het denken over onderwijs(wetgeving) sterk wordt beïnvloed door de filosofie van de markt. Een school wordt gezien als een economisch instituut dat efficiënt en effectief moet functioneren, in plaats van als een gemeenschap gebaseerd op levensbeschouwelijke waarden.

Onder een dergelijk gesternte is het niet eenvoudig om een open en eerlijk debat te voeren over de vrijheid van onderwijs. Zowel bij voor- als tegenstanders bestaan bepaalde beelden en vooronderstellingen, die vaak maar deels sporen met de empirische werkelijkheid. Met als gevolg dat men elkaar niet goed verstaat, laat staan overtuigt. Dit artikel beoogt dit te verhelpen door te verhelderen wat destijds de belangrijkste redenen waren voor de onderwijsvrijheid, en wat steeds terugkerende argumenten zijn van voor- en tegenstanders van die vrijheid. Aan het slot richt ik de blik vooruit: hoe zou de onderwijsvrijheid er met het oog op de toekomst uit kunnen zien?

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS¹

De vrijheid van onderwijs houdt kortweg in dat burgers het grondrecht hebben om eigen scholen te stichten of te kiezen. Binnen de eigen school kan men onderwijs geven of volgen waarin de eigen religieuze/levensbeschouwelijke visie op mens en samenleving tot uitdrukking komt.

De vrijheid van onderwijs is vastgelegd in artikel 23 van de Grondwet.² Het artikel maakt een onderscheid tussen openbaar onderwijs dat van de overheid uitgaat en bijzonder onderwijs dat uitgaat van privaat initiatief. Het regelt onder meer de financiële gelijkstelling tussen openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs. Verder stelt het dat scholen die worden bekostigd door de overheid dienen te

voldoen aan “de eisen van deugdelijkheid”. Deze deugdelijkheidseisen “worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.” Artikel 23 kent aan het openbaar onderwijs drie belangrijke kenmerken toe. Ten eerste de alomtegenwoordigheid. In alle gemeenten moet een voldoende aanbod zijn van “openbaar algemeen vormend lager onderwijs”, zodat ouders (van basisschoolkinderen) nooit verplicht zijn om hun kind naar een bijzondere school te sturen, want dat is in strijd zijn met scheiding tussen kerk en staat. Ten tweede dient openbaar onderwijs ieders godsdienst of levensovertuiging te eerbiedigen, wat inhoudt dat op openbare scholen geen leerstellig onderwijs mag worden gegeven. Dit zou in strijd zijn met de scheiding tussen kerk en staat. Ten derde valt openbaar onderwijs onder een publiekrechtelijke regeling en onder controle van de overheid. Het bijzonder onderwijs onderscheidt zich op deze drie punten van het openbaar onderwijs. Bij de eerste twee is dat duidelijk. Over het derde kenmerk: voor bijzonder onderwijs geldt de privaatrechtelijke bestuursvorm en bovendien de ‘vrijheid voor inrichting’ van het onderwijs. Het artikel noemt in dit verband twee zaken, de keuze van leermiddelen en het benoemingsbeleid van leraren. Artikel 23 beschrijft openbaar en bijzonder onderwijs dus als twee elkaar uitsluitende vormen. Later is hierin verandering gekomen, namelijk met de komst van de samenwerkingsschool (een school waar zowel openbaar als bijzonder onderwijs wordt gegeven). Ook zijn er tegenwoordig tal van openbare scholen met een privaatrechtelijke bestuursvorm.

ARGUMENTEN PRO

Wat zijn door de tijd heen belangrijke argumenten geweest pro en contra de onderwijsvrijheid?³ In de eerste plaats werd een beroep gedaan op de scheiding van kerk en staat en de vrijheid van godsdienst. Vooral rooms-katholieken gebruikten dit argument. De staat dient zich neutraal, in de zin van onpartijdig, op te stellen ten opzichte van godsdienst en levensbeschouwing. Omdat onderwijs per definitie niet neutraal is maar altijd waardegeladen, past de overheid ten aanzien van onderwijs slechts een voorwaardenscheppende taak. De kerk diende zorg te dragen voor de inhoudelijke kant van het onderwijs en vooral voor de morele en

godsdienstige vorming. Van protestantse zijde werd vaak gewezen op het belang dat onderwijs aansluit op de opvoeding en de geloofsovertuiging van de ouders. Ouders zijn primair verantwoordelijk voor de opvoeding en het onderwijs aan hun kinderen. Wanneer ouders verplicht zijn hun kinderen naar school te sturen, hebben zij het recht op scholen die aansluiten op de eigen geloofsovertuiging. In beide redeneringen had men overigens niet alleen het belang van het eigen kind of de eigen groep op het oog. Vorming in de christelijke deugden kwam, zo vond men, ook de samenleving als geheel ten goede.

ARGUMENTEN CONTRA: SEGREGATIE

Argumenten tegen de onderwijsvrijheid zijn er eveneens sinds de schoolstrijd van de negentiende eeuw geweest. Tegenstanders wezen bijvoorbeeld op het belang om met openbaar onderwijs kinderen te beschermen tegen de willekeur van ouders en onderwijzers. Maar een belangrijk argument was vooral dat openbaar onderwijs verdraagzaamheid zou bevorderen en bijzonder onderwijs separatisme. Een belangrijke taak van het onderwijs is kinderen op te voeden tot deugdzame, verstandige en verdraagzame burgers, in plaats van tot gelovige kerkleden. Vorming op scholen moet dus ten dienste staan aan de samenleving als geheel. Tegenwoordig zouden we dit burgerschap noemen. Openbaar onderwijs is bij uitstek in staat om een dergelijke burgerschapsvorming te bieden, zo betoogden tegenstanders van de onderwijsvrijheid. Vorming op bijzondere scholen op religieuze grondslag⁴ is vooral gericht op de eigen groep en heeft daarmee een segregerende werking. Als voorbeeld een citaat van Brugsma, begin 19e eeuw een bekend hoofd van de Groningse kweekschool voor onderwijzers: "In de openbare scholen moeten de kinderen leren elkander als mensen, als burgers, als Nederlanders te blijven beschouwen, zonder te blijven hangen aan het verschil van geloofsbelijdenis en landschap." Deze zorg over de segregerende werking van confessionele scholen keert met regelmaat terug. Denk aan de discussie over de wenselijkheid van islamitische scholen en aan de discussies over zwarte en witte scholen. Bijzonder onderwijs dat de mogelijkheid heeft om een selectief

toelatingsbeleid te voeren, draagt bij aan het bestaan van zwarte en witte scholen, zo menen velen. Ik kom hier verderop in het artikel nog op terug. Een belangrijk argument van tegenstanders is in ieder geval dat confessionele scholen de integratie van groepen in de samenleving belemmeren. Gezamenlijk en levensbeschouwelijk neutraal onderwijs waarbij kinderen zoveel mogelijk dezelfde burgerschapsvorming krijgen, zo is de gedachte, draagt het meeste bij aan sociale cohesie, of zoals men vroeger zei aan ‘de nationale eenheid’ of ‘de eenheid van het volk’.

HOE HOUDBAAR ZIJN DE ARGUMENTEN?

Een belangrijke vraag in de discussie over de onderwijsvrijheid is daarmee in hoeverre confessionele scholen integratie van groepen in de samenleving belemmeren. Deze vraag is lastig te beantwoorden en maar zeer ten dele empirisch te onderzoeken. We kunnen wel een blik werpen op de geschiedenis en op de situatie in andere landen. Mogelijk bieden beide enkele aanwijzingen voor de invloed van bijzonder onderwijs op de samenleving.

BLIK OP DE GESCHIEDENIS

Na de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs ontstond de verzuilde samenleving. De onderwijsvrijheid heeft hiertoe een belangrijke aanzet gegeven en heeft daarmee een rol gespeeld in het ontstaan van segregatie. Er ontstonden gescheiden zuilen, elk met een eigen politieke partij en eigen maatschappelijke organisaties. Bevolkingsgroepen leidden bovendien een sterk van elkaar gescheiden leven. Wel was er

overleg op het hoogste niveau en er lijkt niet of weinig sprake te zijn geweest van sociale ongelijkheid tussen de zuilen. Terugkijkend naar het verleden kan verder worden geconstateerd dat openbare scholen doorgaans ‘passieve neutraliteit’ in acht namen. In de praktijk leidde dit tot onderwijs waarbij godsdienst en levensbeschouwing en vragen rondom zingeving niet of zeer beperkt aan de orde kwamen. Het resulteerde zeggegd tot “levensbeschouwelijk bloede-loos” onderwijs. Dit heeft waarschijnlijk evenmin bijgedragen aan wederzijds begrip tussen religieuze en niet-religieuze groepen in de samenleving. de situatie op openbare scholen is inmiddels wel veranderd. Tegenwoordig streven veel openbare scholen naar ‘actieve pluriformiteit’; zij besteden meer aandacht aan godsdienst en levensbeschouwing, onder meer aan religieuze feestdagen. Toch gaat het hierbij doorgaans vooral om meer uiterlijke vormen van ‘kennismaken met’ godsdienst en levensbeschouwing. Tegenstanders van bijzonder onderwijs zouden kunnen betogen: mogelijk heeft het bijzonder onderwijs in het verleden niet sterk bijgedragen aan segregatie, op dit moment speelt het probleem van segregatie in het onderwijs wel degelijk. Het bestaan van zwarte en witte scholen is een hardnekkig probleem, waarvan bijzondere scholen een belangrijke oorzaak zijn, zo menen zij. Bijzonder onderwijs heeft immers de mogelijkheid om eisen te stellen aan leerlingen die worden toegelaten, waardoor zij allochtone leerlingen kunnen afwijzen. Uit empirisch, sociaal-wetenschappelijk onderzoek blijkt echter dat het leerlingenbestand in het bijzonder onderwijs qua sociaal-etnische achtergrond niet duidelijk anders is samengesteld dan in het openbaar onderwijs.⁵ Op bijzondere scholen zitten verhoudingsgewijs net zoveel allochtone leerlingen als op openbare scholen. Een uitkomst die nauwelijks zal verrassen; een overgrote meerderheid van bijzondere scholen voert immers een open toelatingsbeleid.

VERGELIJKING MET ANDERE LANDEN

Als we over de grens kijken, dan valt op dat landen die een duidelijke scheiding kennen tussen kerk en staat, zoals de Verenigde Staten en Frankrijk, eveneens een sterke mate van segregatie hebben in het onderwijs. Dit rechtvaardigt de conclusie dat het aandeel van het bijzonder onderwijs in de

‘TOEGENOMEN REGELGEVING HEEFT DE RUIMTE VOOR SCHOLEN
BEHOORLIJK INGEPERKT. MEDE DAARDOOR ONDERSCHIEDEN
VEEL BIJZONDERE SCHOLEN ZICH IN HUN DOELEN EN
PRAKTIJKEN NAUWELIJKS VAN OPENBARE SCHOLEN'

segregatieproblematiek in het onderwijs gering lijkt. Andere factoren, zoals de bevolkingssamenstelling van wijken en de keuzevrijheid van ouders, spelen waarschijnlijk een grotere rol.⁶ Een vergelijking met andere landen wijst wel op enkele positieve effecten van de onderwijsvrijheid. Ten eerste is de privaatrechtelijke bestuursvorm van het bijzonder onderwijs een aantrekkelijke gebleken. Deze privaatrechtelijke vorm versterkt namelijk de betrokkenheid en het eigenaarschap van ouders bij de school. Beide blijken bij te dragen aan de onderwijskwaliteit. Ten tweede heeft de onderwijsvrijheid in combinatie met de financiële gelijkstelling geleid tot het ontstaan van een pluriform scholenbestand. Scholen op religieuze/levensbeschouwelijke grondslag maken in Nederland deel uit van het reguliere scholenbestand en zij hebben hierin een volledig gelijkwaardige en in de samenleving geaccepteerde positie. Daarmee is er voor ouders daadwerkelijk iets te kiezen. Tot slot beschikken scholen in Nederland over relatief veel autonomie, iets wat in belangrijke mate het gevolg is van de onderwijsvrijheid. Uit internationaal vergelijkend onderzoek naar het functioneren van onderwijsstelsels is bekend dat centrale, globale overheidskaders in combinatie met een grote mate van autonomie voor scholen, leidt tot de beste onderwijsprestaties.

VIER PROBLEMEN VAN ONDERWIJSVRIJHEID

De onderwijsvrijheid stelt ons echter ook voor problemen. De Tilburgse onderwijsjurist Zoontjes vat deze samen in vier problemen.⁷ Ten eerste het richtingbegrip, devrijheid van stichting. Momenteel komt het recht om eigen, bekostigde scholen te stichten alleen godsdienstige/levensbeschouwelijke organisaties toe. De vraag is waarom alleen godsdiensten en levensbeschouwingen een richting zouden kunnen zijn. Wat is de reden om ouders die een eigen school willen stichten vanwege een pedagogisch-didactische visie, dit recht te onthouden?⁸ Ten tweede is het vreemd dat momenteel een beperkt aantal godsdiensten/ levensbeschouwingen wordt erkend als richting.⁹ Het huidige

Dr. Anneke de Wolff was tot voor kort werkzaam bij de Onderwijsraad en is momenteel als beleidsadviseur verbonden aan het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.

scholenbestand is daardoor maar ten dele een afspiegeling van de religies en levensbeschouwing die momenteel worden aangehangen in Nederland. In de loop de jaren zijn er tal van nieuwe religies bijgekomen (bijv. Boeddhisme), maar deze worden momenteel niet geaccepteerd als richting. Ten derde zit het stelsel ‘op slot’: de voorwaarden voor het stichten van een nieuwe school zijn in de loop der jaren dusdanig aangescherpt dat nauwelijks nieuwe scholen kunnen worden gesticht. Het recht op onderwijsvrijheid is daarmee en recht geworden van ouders om te kiezen uit het bestaande scholenaanbod. Ten vierde is vooral de laatste decennia een beweging in gang gezet waarbij aan alle scholen, openbare en bijzondere, steeds meer regels worden gesteld. Voorbeelden zijn de wettelijke kerndoelen en exameneisen, centrale inspectienormen, voorgeschreven voor kwaliteitszorg en regels ten aanzien van goed bestuur. De toegenomen regelgeving heeft de ruimte voor eigen keuzes van scholen behoorlijk ingeperkt. Dit heeft er mede toe geleid dat veel bijzondere scholen in hun doelen en onderwijspraktijken zich nauwelijks onderscheiden van openbare scholen. De bovengenoemde problemen en vooral de grote mate van uniformiteit tussen openbare en bijzondere scholen roepen de vraag op waarom zou moeten worden vastgehouden aan de onderwijsvrijheid zoals die nu is verwoord en wordt geïnterpreteerd in wetgeving. Aan deze vooral onderwijsjuridische problemen voeg ik een pedagogische vraag toe, namelijk hoe hedendaags en toekomstig onderwijs, openbaar en bijzonder, dient om te gaan met godsdienst en levensbeschouwing. Mijn inziens ligt hier een belangrijke taak voor *alle* scholen.

VERANDERINGEN IN GODSDIENST EN LEVENSBESCHOUWING

Kijkend naar de geschiedenis kun je zeggen dat de confessionele scholen waartoe artikel 23 de vrijheid bood, goed pasten bij een tijd waarin de levensbeschouwelijke instituties en de zuilen floreerden. Inmiddels zijn godsdienst en levensbeschouwing echter ingrijpend veranderd naar aard en verschijningsvorm: minder traditioneel, meer individueel, minder geïnstitutionaliseerd en meer dynamisch. Deze veranderingen hebben geleid tot een grotere diversiteit aan godsdienstige/levensbeschouwelijke overtuigingen. Ook de manier waarop mensen hieraan uiting geven loopt sterk uiteen.

De vraag is vervolgens wat deze veranderingen voor onderwijs betekenen. Een paar opmerkingen hierover. Mijn inziens betekent dit dat hedendaags onderwijs religie en levensbeschouwing niet kan negeren, bijvoorbeeld met een beroep op de scheiding van kerk en staat. Religie is een belangrijk en een gevoelig onderdeel van onze samenleving. Kinderen en jongeren hebben er belang bij als zij in ieder geval enige kennis meekrijgen van deze zaken. Naast zulke kennis is het belangrijk dat zij leren zich tolerant en verdraagzaam op te stellen tegenover de diverse religies en levensbeschouwingen. Om dit te leren is méér nodig dan enige ‘objectieve’ kennis over belangrijke religies en levensbeschouwingen. Om werkelijk tolerant te kunnen zijn, is het nodig iets te begrijpen van ‘hoe het is om gelovig te zijn’. Belangrijke waarden als verdraagzaamheid en respect hebben een bepaalde mate van voorbeeldgedrag nodig en ook een diepere, inhoudelijke legitimering of verankering. Tot slot roept de toegenomen diversiteit bij jongeren een sterkere behoefte op aan richting en perspectief. Het verleden laat ons zien dat deze zaken (aandacht voor godsdienst en levensbeschouwing, leren omgaan met pluriformiteit en richting en perspectief bieden), vaak werden veronachtzaamd op openbare scholen. De vrijheid van onderwijs, of beter gezegd ons duale onderwijsstelsel met duidelijke scheidslijnen tussen openbaar en bijzonder onderwijs, heeft daaraan in belangrijke mate bijgedragen.

AUTONOMIE EN DIVERSITEIT

De bovengenoemde problemen en de vraag hoe scholen met godsdienst en levensbeschouwing zouden moeten omgaan, pleiten voor een nieuwe doordenking van de onderwijsvrijheid. Daarbij is van belang om vast te houden aan de kern ervan, het recht van burgers om verzekerd te zijn van onderwijs voor hun kinderen dat aansluit op hun eigen opvattingen over het goede leven.¹⁰ Bovendien vraagt juist deze tijd met de drang naar eenheid en meerderheidsdenken om een waarborg tegen te grote bemoeienis van de overheid met onderwijs.¹¹ De uitdaging daarbij is de vrijheid van onderwijs zo in te richten dat sterke kanten van het huidige stelsel, zoals de pluriformiteit en de autonomie van scholen, behouden blijven. Maar tevens is het zaak beter tegemoet te komen aan de levensbeschouwelijke diversiteit van onze samenleving en de eisen die dit stelt aan het onderwijs van alle leerlingen. ■

EINDNOTEN

¹ Onderwijsraad (2002). *Vaste grond onder de voeten. Een verkenning inzake artikel 23 Grondwet*. Den Haag: Onderwijsraad.
² Ik bespreek hier slechts enkele zaken, meer informatie is bijvoorbeeld te vinden op www.denederlandsegrondwet.nl
³ Rietveld - van Wingerden , M, J. C. Sturm en S. Miedema (2003). Vrijheid van onderwijs en sociale cohesie in historisch perspectief. *Pedagogiek*, 23, 2, p 97-108.
⁴ Vanaf hier kortweg aangeduid als confessionele scholen.
⁵ Onderwijsraad, 2002.
⁶ Idem. Vermeulen, B.P. & Zoontjes, P.J.J. (2009). Toelatingsbeleid ter bestrijding van segregatie. In P.W.A. Huisman & P.J.J. Zoontjes (Eds.), *Selectie bij toegang tot het onderwijs* (pp. 213-244). Deventer: Kluwer.
⁷ Zoontjes, P. (2010). Nieuwe kijk op de wortels van ons bestel. *Schoolbestuur*, 30, 5, p. 22-23.
⁸ We kennen ook de algemeen bijzondere scholen, waaronder bijv. Montessori-, Freinet- en Daltonscholen vallen. Het is echter zo dat ouders die hun kinderen dergelijk onderwijs willen laten genieten, op grond van dat motief geen school kunnen stichten of kiezen.
⁹ Vgl. Boer, R. de (2010). Vrijheid in gebondenheid. Over de vrijheid van onderwijs. In: G.J. Spijker (red.). *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. G. Groen van Prinstererstichting, Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief (pp. 89 – 95).
¹⁰ Zoontjes, P. (2010). Nieuwe kijk op de wortels van ons bestel. *Schoolbestuur*, 30, 5, p. 22-23.
¹¹ Janssens, R. (2010). De antirevolutionaire strijd voor een vrije samenleving. In: G.J. Spijker (red.). *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. G. Groen van Prinstererstichting, Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief (pp. 62 – 74).

Denk & praat mee op de opiniesite van het WI:
OPUNIE
christen&politiek
www.opunie.nl

Geen schaap raakt uit het zicht

HET UNIVERSITAIR
ONDERWIJS ANNO 2011

DOOR HANS ESTER

De huidige Nederlandse universiteit is schools geworden. Studenten worden begeleid van a tot z en krijgen louter nog een veelheid aan inleidingen. Dit terwijl ze eigenlijk zelfstandig zouden moeten leren denken en een brede en diepe vorming moeten krijgen. Complexe teksten lezen in de oorspronkelijke taal maakt daar een wezenlijk onderdeel van uit.

De van oorsprong Zuid-Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers was een pastoriëdochter met grote kennis van de Bijbel. Op een dag sprak zij tegenover mij haar verwondering uit over het feit dat Nederlanders de gelijkenis van de Goede Herder en het verloren schaap konden begrijpen. Welk schaap zou in ons keurig in vakjes afgepaste en van afscheidingen en omheiningen voorziene land kunnen verdwalen? Studenten aan Nederlandse universiteiten anno 2011 kunnen evenmin verdwalen. Ze worden van a tot z begeleid en in het oog gehouden. Dat er af en toe een student het pad bijster is, is niet aan het 'systeem' te wijten, maar aan de aanleg tot ontsnappen van de betreffende student.

ZORGZAAMHEID EN HAAR KEERZIJDE

De buitenwereld denkt geregeld dat ik onwaarheden vertel wanneer ik een beeld geef van de bege-

leiding die de studenten binnen mijn afdeling Algemene Cultuurwetenschappen krijgen. Het College van Bestuur van mijn universiteit heeft alle afdelingen de opdracht gegeven om het zogenaamde tutoraat in te stellen. Iedere nieuwe student komt bij een tutorgroep van zes à zeven studenten die door een docent wordt geleid. Elke week komt de tutorgroep bijeen om de resultaten van de verschillende werkstukken te bespreken en te controleren of iedereen trouw naar college gaat. Het tutoraat geeft de docent de mogelijkheid om te beoordelen of het naar lichaam en geest wel goed gaat met een student. Vanuit het tutoraat bezoekt het groepje tentoonstellingen en gaan de studenten naar muzikuitvoeringen en theatervoorstellingen. Je moet het dan als schaap wel heel bont maken wil je het odium 'verloren' opgeplakt krijgen.

De keerzijde van deze zorg – die ouders van studenten terecht als muziek in de oren klinkt – is een geringe mate van vrijheid voor de student om zelf een eigen route binnen de studie uit te zetten. Het studieprogramma is strak van opzet (anders was het door de betreffende ministeriële commissie nooit goedgekeurd), laat geen individuele uitschieters naar rechts of links toe en garandeert bij voldoende volgzzaamheid het behalen van de eindstreep. De studenten ervaren het studiestelsel als 'schools' en bedoelen daarmee lang niet altijd iets negatiefs. In het dagelijkse taalgebruik valt de uitdrukking "Ik zie je morgen op school", waarmee de universiteit is bedoeld. In deze uitdrukking schuilt veel waarheid.

‘WANNEER UNIVERSITEITEN ALLEEN NOG KENNIS UIT DE TWEDE HAND AANBIEDEN, DAN KUNNEN WE CONCLUDEREN DAT SCHRAALHANS DE ACADEMISCHE KEUKENMEESTER IS GEWORDEN’

DRASTISCHE INKORTING STUDIEDUUR

Tijdens het studiejaar 1982/1983 vond een ingrijpende verandering binnen het academisch onderwijs plaats. De traditionele route – één jaar propedeuse, twee à drie jaar kandidaats en daarna twee jaar doctoraal - werd drastisch ingekort. Na de eenjarige propedeuse volgden nog drie jaar voor de doctoraalstudie en het kandidaats werd afgeschaft. De betreffende wet heette Wet tweefasenstructuur wetenschappelijk onderwijs. De tweede fase had betrekking op de onderzoeksopleiding na het doctoraal. Deze opzet is in 2002 overgegaan in het binnen de gehele Europese Unie geldige bachelor/master-stelsel waarbij de totale studie bij de meeste opleidingen vier jaar omvat. (Tot de uitzonderingen behoren bijvoorbeeld theologie en medicijnen.) Een onbedoeld nevenverschijnsel van de drastische inkorting van de studieduur was dat studenten die het maar niet lukte om de eindstreep te halen op eens veel meer studiepunten bleken te bezitten dan voor het nieuwe diploma noodzakelijk was en dus het doctoraalexamen als het ware cadeau kregen, inclusief de mogelijkheid om als bevoegde eerste-graads docent voor de klas te staan.

HET STOPMIDDEL VAN DE INLEIDING

Dat de met probleemstudenten gevulde bezemwagen uiteindelijk toch de finish haalde, was een incidenteel bijverschijnsel van het nieuwe stelsel. Veel ingrijpender was de verandering van het studieprogramma. Niet alleen raakte het op een specifiek vak gerichte studieprogramma een hoop kleren kwijt en begon het een beetje schamel te ogen, het resterende programma bleek opgetuigd te zijn met vakken die tot brede intellectuele vorming moesten leiden. De vakopleiding die gericht was op verdieping naar alle kanten van het betreffende vak maakte plaats voor een veelheid aan inleidingen. Tot deze inleidingen behoort onder andere de cultuurhistorische canon waarin sleutelwerken uit de Europese cultuurgeschiedenis, zoals een werk van Erasmus en een tekst van Michel Foucault worden behandeld.

EEN INSTABIELE WOLK VAN KENNIS

Om een concreet voorbeeld van de geschetste ontwikkeling van specialisatie naar generalisering te geven: de opleiding Duitse taal- en letterkunde omvatte dertig jaar geleden de studie van de verschillende historische fasen van het Duits, inclusief

het Gotisch, en besteedde veel tijd aan de bestudering van de middeleeuwse Duitse letterkunde. Nederlanders behoorden tot de top der Europese mediëvisten. Van de studie van de middeleeuwse Duitse letterkunde is in Nederland thans vrijwel niets overgebleven. Hooguit doet een docent die in een ander segment van het vak gespecialiseerd is, de Middeleeuwen er een uurtje per week bij. De studie Duits in Nederland hechtte veel waarde aan fundamenteel inzicht in de grammatica, de zinsleer en het taaleigen (uitdrukkingen, meerduidigheid van woorden etc.) van het Duits. Ook de vertalingen Duits-Nederlands en Nederlands-Duits waren absolute proeven van bekwaamheid. Van het ooit nagestreefde niveau is slechts een rest over. Vergeleken met dertig jaar geleden vertoont de studie Duits nu zulke hiaten dat je je afvraagt, hoe deze germanisten het ontbrekende ooit moeten inhalen wanneer ze na hun studie volop bezig zijn met lesgeven. De tragedie *Faust* van Goethe in haar geheel lezen of de grote romans van Thomas Mann serieus bestuderen, dat zal helaas een utopie blijven. Dat hadden deze leraren tijdens hun studie moeten doen en die kans werd hun niet vergund.

Het wezenlijke probleem van het huidige academische onderwijs, in ieder geval binnen de geesteswetenschappen, is dat de studenten geacht worden kennis te dragen van kunststromingen, van ingewikkelde historische verbanden, van geloofsovertuigingen en van denkpatronen van filosofische en ethische aard, terwijl het fundament van deze kennis niet uit vast voedsel maar uit globale kennismakingen bestaat. Het gevolg van deze kennisoverdracht vanuit voorgekauwde abstracties is dat de studenten met hun benen op een uiterst dunne en instabiele (maar wel: verheven) wolk van kennis staan en niet op de vaste grond van de confrontatie met de verschijnselen die zij graag willen leren kennen.

ZONDER DE MODERNE VREEMDE TALEN GEEN ECHTE UNIVERSITEIT

De bijna rituele reactie van studenten bij hun afstuderen, dat zij nu pas snappen waar het op aankomt en dus nu pas echt aan de studie zouden willen beginnen, spreekt boekdelen. Deze jonge mensen is iets essentieels onthouden. Dat essentiële houdt in dat je zelf de bronnen leert kennen, dat je aan de ontmoeting met uitingen van kunst en vormen

van geloven en denken wordt blootgesteld, dat je gedwongen bent om een moeilijke tekst met zoveel toewijding te bestuderen dat deze tekst uiteindelijk capituleert en zich voor je opent. Wanneer de universiteit in Nederland alleen nog kennis uit de tweede hand in de aanbieding heeft, dan is er geen andere conclusie mogelijk dan dat schraalhans de academische keukenmeester is geworden. Een goede academische opleiding veronderstelt dat studenten over vaardigheden beschikken om op grond van deze vaardigheden vruchtbaar te beginnen met het stellen van vragen en met het zoeken naar antwoorden. Een stevige kennis van de drie moderne vreemde talen Frans, Duits en Engels is hierbij een voorwaarde. Onze Nederlandse samenleving zou als één man moeten opstaan en moeten eisen dat elke aankomende student met een VWO-diploma deze talen goed kan lezen, liefst gecombineerd met beheersing van het Italiaans of Spaans. En mogelijk moeten we het standaard Chinees, het Mandarijn hieraan toevoegen. In Frankrijk heeft het Mandarijn al een vaste plaats op de middelbare scholen. Waarom zijn wij Nederlanders ons niet bewust van het belang van deze taal om de wereld van morgen te kunnen begrijpen?

LEES DE ORIGINELEN

Ik heb het voorrecht gehad om samen met studenten gedurende een half of een heel jaar een moeilijke tekst te kunnen bestuderen. In veel gevallen kregen de studenten er geen studiepunten voor maar vonden ze deelname toch de moeite waard. Zo hebben we de *Traumdeutung* van Sigmund Freud helemaal gelezen en met elkaar over de waarde van zijn theorie gediscussieerd. Wat heeft het voor zin, zoals nu strijk en zet gebeurt, de ideeën van Freud in een soort ingedikte en geïnterpreteerde vorm aangereikt te krijgen, zonder dat je

SAMENVATTING

- Vakopleidingen bestaan tegenwoordig uit een veelheid aan (oppervlakkige) inleidingen
- Het fundament van kennis van studenten bestaat daardoor niet meer uit vast voedsel maar uit globale kennismakingen.
- Het doel van universitair onderwijs moet zijn: kennisverwerving en de ontwikkeling tot onafhankelijk en verantwoordelijk denken.

het bouwproces van deze visie op de menselijke psyche van nabij volgt? Het origineel te lezen is noodzakelijk. Een vertaling blijft altijd een vorm van verraad. Wie Friedrich Nietzsche slechts uit samenvattingen kent, zal nooit begrijpen hoe verleidelijk zijn stijl van schrijven voor een ontvankelijk gemoed is. Je moet de Franse filosofen Michel Foucault en Jacques Lacan zelf lezen om zelfstandig over hun beschouwing van de mens te kunnen oordelen. En mocht de niet-authentieke kennis via uittreksels en overzichten de student in Nederland geen problemen opleveren, dan valt hij/zij door de mand zodra hij/zij zich in Bologna of Glasgow in de discussie mengt.

VOOROORDELEN BINNEN DE UNIVERSITEIT

De vooroordelen binnen de universiteit zijn groot. Het gaat dan om vooroordelen van de alpha's jegens de bèta's en omgekeerd. Om deze vooroordelen weg te nemen is het nodig om contact met elkaar te zoeken en elkaar naar de wetenschappelijke uitgangspunten te vragen. Gedurende enkele jaren heb ik een gastcollege gegeven bij de afdeling Informatica van de faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen. De ontmoeting met de collega's en studenten van Informatica was een openbaring voor mij, omdat ik meteen merkte hoeveel filosofische en culturele kennis zij in huis hadden en zeer nieuwsgierig waren naar de benaderingen binnen de geesteswetenschappen. Deze mensen waren gebildet, werkelijk academisch gevormd en ik moet tot mijn schande bekennen dat ik dat niet had verwacht.

KENNIS MET HET OOG OP WARE BILDUNG

Dat leidt mij tot de vraag naar de doelen van een universitaire opleiding. Die doelen hebben met kennisverwerving te maken. Basische kennis, ook in de zin van parate kennis, is van groot belang. Zou het academisch onderwijs daartoe echter beperkt blijven, dan zou het resultaat geen voldoening schenken. Uiteraard verwacht je van een afgestudeerde romanist of anglist perfecte beheersing van het Frans, respectievelijk Engels. En je verwacht ook een gedegen kennis van de Europese cultuurgeschiedenis.

Maar, er is meer. Een echte academicus heeft zich tot een onafhankelijk en verantwoordelijk denker ontwikkeld. Onafhankelijk, omdat deze academicus in staat is om het denken los te koppelen van

belangen die het zicht op de waarheid vertroebelen. Deze betekenis van zuiverheid van denken ligt in het Griekse woord 'theorie' besloten. En de academicus dient zich verantwoordelijk te voelen voor de rechtvaardige orde van het geheel, omdat deze academicus niet het eigen belang nastreeft maar zich dienstbaar weet aan de gemeenschap die wijsheid en een zuiver oordeelsvermogen van hem of haar verwacht. In het Duitse woord *Bildung* komen deze doelen van de academische vorming bij elkaar.

De specifieke betekenis van *Bildung* is afkomstig uit de koker van Wilhelm von Humboldt, een der oprichters van de Berlijnse universiteit. Humboldt zag een alzijdige vorming van de academicus als het ideaal, gericht op het uitoefenen van een publiek ambt ten behoeve van de menselijke gemeenschap. Dat de aard van de kennis sedert Humboldt veranderd is en dat wij in enorme internet-vijvers van kennis kunnen vissen waarvan deze geleerde niet had durven dromen, lijkt mij helder. Maar, ook al is de kwantiteit van kennis veranderd, nog altijd kan de kwaliteit van kennisverwerving en persoonlijkheidsvorming aan de universiteit profiteren van de heilzame inzichten uit de negentiende eeuw. Wanneer wij ons opnieuw deze achterliggende gedachten met betrekking tot de idee van het academisch onderwijs toe-eigenen, heeft dat consequenties voor de direct betrokkenen en voor de samenleving als geheel die een en ander immers moet steunen, bevestigen en financieren.

DE ZIELIGE INTELLECTUEEL

Gedurende de afgelopen vier decennia heeft de universiteit een deel van haar status verloren. Welk verband dit statusverlies heeft met de studentenbeweging van 1968 en 1969 (Maagdenhuisbezetting) kan ik niet goed inschatten. In de bredere samenleving is een mate van scepsis ontstaan naar de wereld van de universiteit toe. Enerzijds bestaat er groot respect voor technologische vernieuwing en medische kundigheid, anderzijds is de waardering voor intellectuele, geestelijke vorming van studenten aan de universiteiten voelbaar verminderd. De Engelse hoogleraar Frank Furedi heeft dit proces in 2004 in zijn inmiddels klassieke boek *Where have all the intellectuals gone?* beschreven en de Nederlander Rob Riemen heeft daar in 2009 zijn boek *Adel van de geest. Een vergeten ideaal* aan toegevoegd.

INTELLECTUEEL ZIJN SCHEPT VERPLICHTINGEN

De kwaliteit van het academisch onderwijs kan veel hoger worden dan nu door hogere eisen binnen het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs te stellen. In de eerste plaats denk ik aan de vaardigheid om lastige teksten in het Frans, Engels en Duits te kunnen analyseren. Daarnaast mag een gedegen vorm van levensbeschouwelijk/filosofisch onderwijs met passende toetsing op de middelbare school worden verwacht. Het is te gek voor woorden dat wij aan de universiteit cursussen 'Inleiding tot de Bijbel' moeten organiseren om uit te leggen wie Abraham, Mozes en Jezus Christus zijn. In mijn optiek heeft de strakke organisatie van de studieprogramma's tot gevolg gehad dat studenten die qua niveau en capaciteit van denken niet op de universiteit thuishoren, als het ware door de studie heen worden getild en dus in weerwil van zichzelf de eindstreep bereiken. Het bindende studieadvies tijdens de propedeuse dat nu algemeen wordt ingevoerd, is daarom pure winst, zowel voor de opleiding als voor de student voor wie het studeren anders een kwestie van hangen en wurgen is.

Wie wel eens in Oxford, Edinburgh of Cambridge rondloopt, zal jaloezie in zich voelen opkomen en de verleidelijke gedachte niet kunnen onderdrukken: waarom ontbreekt bij ons in Nederland deze bijzondere academische sfeer van intellectueel plezier en toebehoren aan een geestelijke elite? Het antwoord op deze vraag ligt in de ruimte die een universiteit biedt voor persoonlijke intellectuele ontplooiing naast het degelijk onderwezen vakinhoudelijk deel van de studie, kortom voor *Bildung* in de zin van Humboldt, Furedi en Riemen. Dat de egalitaire Nederlandse samenleving niet van uitblinkers en intellectuele superioriteit houdt, is een vervelend gegeven waar de universiteiten zich echter niets van hoeven aan te trekken. Hoe vaster de koers van de universiteiten zal zijn, des te groter is de kans dat de samenleving de 'producten' van deze universiteiten zal weten te waarderen. In Europa kan Nederland niet achterblijven. ■

Dr. Hans Ester doceert literatuurwetenschap en Zuid-Afrika-Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

WI-NIEUWS Een komen en gaan

AFSCHEID EGBERT SCHUURMAN

Het is een tijd van afscheid nemen van oudgedienden, en van het verwelkomen van nieuwe talenten. Egbert Schuurman nam onlangs afscheid van de Eerste Kamer en sprak mede daarom de jaarlijkse Groen van Prinsterer lezing uit. Onder grote belangstelling sprak hij in de vergaderzaal van de senaat.

FELLOWS PROGRAMMA 2011

Jaarlijks solliciteren tientallen jongeren voor een plek in het Fellowsprogramma van het WI. Iedere ronde worden vijftien van hen uitgenodigd om daadwerkelijk Fellow van het WI te worden. Deze fellows komen een jaar lang maandelijks bij elkaar om te spreken over christelijk-sociale politiek. Ze discussiëren met en over belangrijke auteurs en denkers binnen de ChristenUnie. Elke deelnemer schrijft bovendien een essay, waarvan de beste wordt geplaatst in Denk-Wijzer. Alle essays worden gebundeld en uitgegeven door het WI.

De volgende kans om te solliciteren is voor het programma van 2011. Wil je meer informatie? Zie onze website of mail naar robnijhoff@christenunie.nl. Je kunt jezelf uiterlijk tot 1 juli opgeven.

‘De politiek heeft niet het lef om los te laten’

**RENÉ TROMP OVER
PROFIEL, BEMOEIZUCHT EN
DONKERÉ WOLKEN**

DOOR GEERT JAN SPIJKER

Als ik aankom bij de werkplek van René Tromp tref ik een prachtig gebouw. Een monumentaal pand met uitzicht op het water. Tromp is directeur van GPO-WN, een regionale koepelorganisatie van gereformeerd basis onderwijs. Iemand met een duidelijke visie. “Het draait allemaal om een helder profiel en een hoog ambitieniveau. De overheid mag ons op dat laatste afrekenen. Maar laat scholen alsjeblieft verder met rust.”

Mensen spreken wel van een crisis in het onderwijs, snap je dat?

Nee, dat zie ik niet zo. Wat ik wel waarneem is dat de betrokkenheid van ouders bij hun kinderen toeneemt. Ze volgen scholen kritischer in de omgang met hun kinderen. Dat komt onder meer doordat gezinnen kleiner zijn geworden. En ouders zijn door internet vaak goed geïnformeerd. Ze bekijken inspectierapporten en vergelijken scholen. En gelijk hebben ze. Ieder wil het beste voor zijn kind en stelt daarom hele hoge eisen. Daar kunnen scholen natuurlijk niet altijd aan voldoen.

Kunnen leerkrachten dat niet aan?

Het vergt andere vaardigheden van leerkrachten en directeuren. Men moet meer op dialoog gericht zijn, meer communiceren over de ontwikkeling van elk individuele kind. Zeker als de verwachtingen van de ouders niet met het aanbod van een school overlappen, bijvoorbeeld als een kind niet meekomt in de klas, dan trekken ouders sneller dan vroeger aan de bel. Ouders zijn meer partners van de

‘POLITICI ROEPEN MAAR WAT ALS ER EEN INCIDENT PLAATSVINDT. WE WORDEN VOORTDUREND HEEN EN WEER GESLINGERD. DE INSPECTIE ZELF WORDT ER OOK HORENDOL VAN. GUN ONS VERTROUWEN EN VRIJHEID’

school geworden en dat vraagt andere capaciteiten van leerkrachten maar vooral ook van de directeur. Die laatste heeft echt een ander vak gekregen en is veel meer een leidinggevende geworden.

Hoe kijk je aan tegen de toegenomen differentiatie?
Die juich ik toe. Het is goed als er aandacht is voor ieder kind afzonderlijk. Dat sluit juist goed aan bij de Bijbelse visie dat ieder mens naar Gods beeld is gemaakt en als zodanig waardevol is. Elk kind is een geliefd kind van God en verdient dus aandacht. Ieder persoon moet zijn talenten en gaven kunnen ontwikkelen. Dat maakt onderwijs zo’n mooi vak. Ik zie dus geen crisis, wel een pittige klus. Er zit een spanning tussen maatwerk en het zijn van een basis-school.

Ouders kiezen niet meer als vanzelf voor christelijk onderwijs. Jammer?
Ik ben blij dat het automatisme om voor een christelijke of gereformeerde school te kiezen is verdwenen. Er is geen blindelings vertrouwen meer in een school om de enkele reden dat die christelijk is. Het gaat om wie we zijn en wat we doen. Scholen worden afgerekend op kwaliteit en dat is terecht. Ze moeten presteren en ambitie tonen. Identiteit alleen is niet meer voldoende, al blijft het de belangrijkste reden waarom ouders voor onze scholen kiezen.

Is de kwaliteit van het gereformeerd onderwijs voldoende?

René Tromp is directeur van de koepelorganisatie van het Gereformeerd Primair Onderwijs West-Nederland bestaande uit 25 basisscholen.

Er zijn geen zwakke gereformeerde scholen binnen onze organisatie, dat is mooi. Maar het gereformeerde onderwijs is wel wat in slaap gesukkeld. Door toename van deeltijdarbeid is het vraagstuk van vacatures complex geworden. Er zijn nu veel doeners in het onderwijs, maar er is ook behoefte aan mentale, hoogopgeleide mensen met denkkracht. De vraag is wel: is de kwaliteit van de opleiding daarop afgestemd? Mijns inziens is het beter als scholen zelf verantwoordelijk zijn voor de opleiding van leerkrachten. Opleidingen zouden moeten aansluiten bij de wensen van scholen, niet andersom. We kunnen dan ook meer invloed uitoefenen op die opleidingen. Dat zou helemaal niet gek zijn, wij zijn immers de toekomstige werkgevers. Wat ik zou wensen is dat de opleiding van mbo-niveau weer naar hbo gaat.

Er is veel aandacht voor de leerkracht momenteel. ‘Superieure leerkrachten’ zouden het onderwijs er weer bovenop moeten helpen. Wat moet een leerkracht kunnen?
We vergeten soms de basale dingen. Uiteindelijk gaat het erom dat lessen goed worden voorbereid en dat de docent het vak verstaat. Dat hij, of meestal een zij, het kind in de ogen kijkt. Dat er aandacht is voor elk uniek individu. Dat is een hoog ideaal, zeker, maar we mogen de lat hoog leggen.

POLITIEK WANTROUWEN

Wat zou de overheid kunnen bijdragen aan het onderwijs?

Ik zou graag minder last hebben van de veelheid aan verschillende en soms tegenstrijdige bewegingen van de politiek. Decentralisatie is het motto, maar als het spannend wordt dan durft men de sector niet te vertrouwen en heeft men niet het lef los te laten. Dan moeten ineens per direct de resultaten van het reken- en taalonderwijs omhoog. Afrekenen vind ik prima, maar je ziet telkens dat de politiek de verleiding niet kan weerstaan om zich te bemoeien met de invulling. De lumpsum bekostiging is goed, maar nooit echt doorgezet. Men blijft bang dat de kwaliteit achteruit gaat. Laat dat aan de scholen zelf over!

Dit lijkt een noodkreet: laat ons met rust!
Verantwoording willen we afleggen en we willen streven naar een hoog ambitieniveau. Natuurlijk. Maar bemoei je er verder niet voortdurend mee.

Rond het passend onderwijs zijn er liefst drie grote veranderingen in vier jaar tijd geweest. Dan weet je als onderwijssector gewoon niet meer waar je aan toe bent op den duur. Politici roepen maar wat als er een incident plaatsvindt. We worden voortdurend heen en weer geslingerd. De inspectie zelf wordt er ook horendol van. Gun ons vertrouwen en vrijheid. Dan weten we tenminste waar we aan toe zijn.

Heeft de ChristenUnie hier een rol te vervullen?
[voorzichtig:] Ook de ChristenUnie zou zich sterker kunnen maken voor die vrijheid van inrichting. Zorg ervoor dat de overheid zich beperkt tot de rol van toezichthouder. Ik wens politici wat meer lef toe op dit punt. Geef onderwijs de ruimte, ook als het een keer fout gaat.

Wat vind je van de huidige bezuinigingen op het primair onderwijs?
Heel teleurstellend. Alle partijen beloofden te investeren in onderwijs, maar uiteindelijk wordt er toch bezuinigd. Dan maak je je niet geloofwaardiger als politiek. Er is toch aangetoond dat we al jaren tekortkomen, bijvoorbeeld met materiële zaken als gebouwen. Scholen komen niet uit en dat zet kwaliteit op den duur onder druk – het wordt spannend hoe dit gaat aflopen....

DONKERE WOLKEN

Hoe beoordeel je de situatie rond de vrijheid van onderwijs? Staat die onder druk?
Ik ben blij dat we in Nederland leven. We hebben een uniek systeem waarin diversiteit kan bloeien. Ouders moeten zelf de keuze kunnen blijven maken om te kiezen voor een school die overeenstemt met hun levensovertuiging. Laat de overheid dat respecteren. Bijzondere scholen moeten wel hun bestaansrecht blijven bewijzen. Als er geen kinderen komen dan is dat hun eigen verantwoordelijkheid. Tegelijk geloof ik niet dat bijzondere scholen zullen verdwijnen, integendeel, er is juist steeds meer behoefte aan profiel, aan een uitgesproken geluid. Identiteit wordt steeds belangrijker.

Er lijkt een verandering van de Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) in aantocht, waardoor scholen beperkt worden in hun vrijheid een eigen personeelsbeleid te voeren. Ben je daar bang voor?

Zover is het nog zeker niet. En zolang het niet het geval is moeten we met alle mogelijke – ook politieke middelen – daar tegen strijden. Vrijheid is cruciaal, de keuzemogelijkheden van ouders moeten centraal staan. Uiteindelijk getuigt deze beweging van bemoeizucht van de overheid. Het is heel belangrijk dat de ChristenUnie zich blijft verzetten tegen deze aantasting van de vrijheid van onderwijs. Mocht de AWGB echt veranderd worden en het personeelsbeleid onder druk komen te staan, dan voorzie ik donkere wolken. Die zie ik nu al wel een beetje. We moeten erop voorbereid zijn dat ons onderwijs zo is ingericht dat er een transparante organisatie is met een helder, onderscheidend profiel.

De verzuiling ligt achter ons, maar is er wel ruimte voor gereformeerd onderwijs?
Zeker, maar wel in een andere vorm. Het gereformeerd onderwijs is destijds met veel liefde en bewegingheid opgezet. In deze tijd is de situatie heel anders. Kerkelijk Nederland is erg in ontwikkeling, kerkgebonden organisaties ook - zie ook de politiek. Er komt steeds meer ruimte in geloofsbeleving en dat beïnvloedt kerken en ook gereformeerde scholen. In de toekomst zul je waarschijnlijk geen kerkgebonden scholen meer tegenkomen, wel identiteitsgebonden scholen, met Gods Woord als leidraad. Tegelijk vind ik wel dat we de waarde van de gereformeerde traditie onder ogen moeten zien. Het is heel gemakkelijk om mee te gaan met de huidige trend en alles maar overboord zetten. Maar we moeten ook de vraag blijven stellen: wat bindt ons? Welke waarde heeft onze traditie?

De bijbel alleen is niet voldoende?
Ons verleden heeft impact op wie en wat we zijn. Dat is waardevol. Het bepaalt mede ons profiel. Het is nu teveel vrijheid-blijheid. Zodra het profiel onherkenbaar en vaag wordt, is het einde in zicht. Zonder heldere identiteit geen bestaansrecht. We moeten de protestantse traditie dus niet zomaar overboord gooien, maar de waardevolle elementen behouden. Dat geldt ook voor de werkvloer – ik zou bijvoorbeeld de kerkgebondenheid van het personeel niet te snel aan de kant willen schuiven. Kortom, we moeten meegaan met ontwikkelingen, maar niet zomaar alle deuren open zetten. Weet welke wortels je niet wilt kwijtraken. Een pastoor zei onlangs tegen me: “Hou vast wat je hebt!” ■

Vernietigde

vertegenwoordiging

ZORGEN OM DIPLOMA'S
EN DEMOCRATIE

DOOR HERMAN SIETSMAN

Kennis en democratie hangen samen. Dat blijkt uit twee boeken waarin zorg wordt geuit over de opkomst van het populisme en de toekomst van onze democratie. Maar wat zijn beide boeken verschillend! In 't Veld benadrukt de noodzaak om kennis meer te benutten voor beleid, om populisme te keren. Bovens en Wille betogen dat hoger opgeleiden de democratie domineren en zoeken juist aansluiting bij de mensen van wie de mening minder wordt gehoord, de lager opgeleiden. Allereerst over In 't Veld.

OPKOMEND STORMTIJ

Roel in 't Veld constateert in zijn *Kennisdemocratie* – met als dreigende onderkop *Opkomend stormtij*, geïllustreerd met zwarte donderwolken op de kaft – dat de representatie, de vertegenwoordiging van de kiezer door de volksvertegenwoordiger, feitelijk is “vernietigd”. Het opkomende populisme stemt hem zorgelijk en hij draagt ideeën aan om deze ontwikkeling het hoofd te bieden.

De oorzaken van de teloorgang van ons representatieve systeem liggen deels bij de kiezers, die al lang niet meer stemmen volgens een consistente wereldbeschouwing waarop vertegenwoordiging kan worden gebaseerd. Burgers zijn enerzijds kiezers, maar daarnaast ook klanten van (semi) publieke instellingen die hun eigen “democratie” (klantoriëntatie) hebben georganiseerd. Zo hebben

burgers allerlei wisselende belangen en posities. Verkiezingen benutten ze vaak meer als afrekeningen vanwege het beleid dat gevoerd is dan om een principieel gemotiveerde politieke voorkeur voor de toekomst tot uitdrukking te brengen. Die beweeglijkheid laat zich met algemene vertegenwoordiging niet goed verenigen.

PARTIJEN ZIJN LEGE DOZEN

Maar ook de politieke partijen en hun vertegenwoordigers zijn debet aan de slijtage van ons vertegenwoordigende systeem. Ze baseren hun politieke opstelling al lang niet meer op de eigen beginselen. Politieke partijen zijn “lege dozen” geworden en ze gedragen zich als actoren op een markt, door te dingen naar de kiezersgunst. De interacties in de driehoek wetenschap/media/politiek leiden tot een dynamiek waartegen het systeem van representatie niet is opgewassen. Politici laten zich (vooral) leiden door incidenten, kiezersgunst en met name hypes in de media, zodat een consistente partijlijn vaak niet te ontwaren is.

Het populisme wordt hierdoor een dreigend fenomeen. Ingewikkelde problemen kunnen niet langer met klassieke instrumenten en waardenoriëntaties worden opgelost. In toenemende mate wordt de agenda van de politiek bepaald door burgers zelf en door de media, met als gevolg nieuwe machtsverhoudingen en risico's op het punt van de kwaliteit van het bestuur door het ontbreken van checks and balances.

OVERHEID ALS PROCES-ARCHITECT

In 't Veld pleit zowel voor andere verhoudingen in de staat, als voor andere verhoudingen tussen de staat en andere maatschappelijke organisaties. Men moet meer werk maken van toekomstonder-

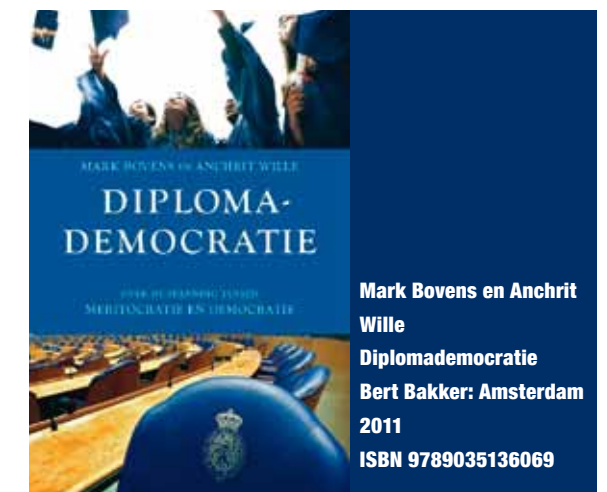
zoek, waarbij over de grenzen van disciplines wordt gekeken. De staat moet die kennis niet vertalen in politieke standpunten, maar er voor zorgen dat die kennis er is. Hij moet zich concentreren op zijn rol als proces-architect. Zowel individuele burgers als instituties kunnen de inhoudelijke keuzes vaak beter maken dan de gekozen vertegenwoordigers die niet meer weten wie zij vertegenwoordigen en op grond van welke drijfveren ze werken. Het betoog van In 't Veld mondt uit in het concrete voorstel om de invloed van burgers niet te beperken tot aanwijzing van volksvertegenwoordigers, maar om ook bestuurders direct door de bevolking te laten kiezen en om burgers een stem te geven in interactieve processen (via het internet), niet alleen bij concrete beleidsbeslissingen, maar ook bij vaststelling van wetten. Zo kan de algemene vertegenwoordiging geleidelijk verdwijnen. Een tweede notie betreft de verhouding tussen staat en samenleving. Alleen op het gebied van politie en justitie is de staat als centrale actor nodig, voor het ontwerpen en uitvoeren van beleid is zijn

centrale rol uitgespeeld. Er moeten arrangementen worden bedacht om het netwerk van maatschappelijke instellingen meer in positie te brengen.

BESTAAT HET VOLGENDE STATION?

Laat ik bij het boek van In 't Veld enkele opmerkingen maken. In de eerste plaats: op de analyse van In 't Veld is weinig aan te merken. Politici laten zich in hun opstelling sterk leiden door kiezersvoorkeuren en mediageweld. De nadruk op personen wordt door hen veelal in de hand gewerkt en anders wel actief door de pers opgeroepen. Gecombineerd met het vluchtige gedrag van kiezers is er tenminste een probleem rond de vertegenwoordiging van de kiezers.

De vraag is echter wat het probleem is: het systeem van vertegenwoordiging zelf of de manier waarop hiermee wordt omgegaan. De analyse die het boek geeft zou namelijk ook benut kunnen worden door politieke partijen, media, kennisinstellingen en met name burgers om juist te investeren in ons systeem. Zo zouden politieke partijen meer werk

HET GELEIDELIJK AFSCHAFFEN VAN DE VOLKSVERTEGENWOORDIGING IS NOGAL WAT, ZOWEL IN PRINCIPIELE ALS IN PRAKTISCHE ZIN.

kunnen maken van oriëntatie op waarden in plaats van op de opiniepeilingen. Politici zouden kunnen weigeren mee te doen aan de mannetjesmakerij in tv-programma's en hun inhoudelijke positiebepaling meer op hun principes kunnen baseren. Media zouden moeten ophouden met het belachelijk maken van politiek en bestuur en hun taak als informanten aan het publiek serieuzer moeten nemen dan het bedenken van nieuwe hypes. En burgers zouden zich kunnen realiseren dat politiek luilekkerland niet bestaat en dat het besturen van een samenleving ook iets van hen vraagt omdat ze niet alleen maar consument zijn maar ook verantwoordelijke burgers. In 't Veld is dit station voorbij, maar de vraag is of dat niet riskant is, omdat het volgende station nog niet in zicht is en wellicht ook niet bestaat.

ONVERTEERBAAR

Een tweede opmerking betreft de fundering van het boek. Het betoog gaat uit van de volkssoevereiniteit; op geen enkele manier wordt een connectie van de overheid met objectieve doelstellingen of waarden gezien. Dat is voor christelijke politiek, waar de ambtsopdracht van de overheid centraal staat, onverteerbaar. Door het ondenkbaar te achten dat de overheid zich op iets anders zou funderen dan op de volkswil loopt het betoog van In 't Veld feitelijk vast in zichzelf. In 't Veld bepleit namelijk én meer directe democratie – waardoor het risico van populisme juist bevorderd wordt! – én meer invloed van kennis en deliberatie. Maar de strijd tegen populisme kan veel beter gevoerd worden door de politicus die weet dat kiezersvoorkeuren niet alleen grillig zijn en soms zelfs akelig (want populistisch), maar dat ze ook niet het laatste woord behoren te hebben. De opdracht aan de overheid is niet om alleen een proces te ontwerpen zodat beleid zich in de richting van de afgrond kan bewegen. Politicus zijn betekent ook en vooral: het kwade – en het goede – benoemen, ongeacht de volkswil.

VOLKSVERTEGENWOORDIGING AFSCHAFFEN?

En dan het laatste: de concrete uitwerking. In 't Veld is hier zeer voorzichtig in zijn formuleringen en dat is begrijpelijk. Het geleidelijk afschaffen van de volksvertegenwoordiging is nogal wat, zowel in principiële als in praktische zin. Nog nergens ter wereld is een grootschalig democratisch proces (al dan niet met ICT-inzet en functioneel bestuur van de maatschappelijke organisaties) geslaagd zonder

het principe van de vertegenwoordiging. Het is zeer de moeite waard na te gaan in welke mate dergelijke bewegingen als aanvulling op het systeem van representatie kunnen worden ingezet. Maar het opgeven van het systeem van onze gekozen volksvertegenwoordiging levert een onvoorspelbaar risico op. Zo is er het probleem van de samenhang der dingen; ad hoc democratie met incidentele beslissingen kan gemakkelijk leiden tot een gefragmenteerd overheidsbestuur. Of een samenleving dan bestuurbaar blijft is de vraag.

DIPLOMADEMOCRATIE

Dan het tweede boek, *Diplomademocratie*. Hierin borduren de auteurs Bovens en Wille voort op eerder onderzoek van de hoogleraar Bovens naar de verhouding tussen opleiding en politieke macht. In de Nederlandse politiek zijn de hoger opgeleiden, daaronder worden verstaan degenen met een HBO- of WO-opleiding, sterk oververtegenwoordigd. Van alle Nederlanders behoort zo'n 30% tot deze groep, maar in de Tweede Kamer is meer dan 90% van de leden hoger opgeleid. In feite zijn de werelden van hoger opgeleiden en van lager opgeleiden (ook zo'n 30%) steeds meer gescheiden. De tussengroep, de middelbaar opgeleiden, omvat zo'n 40% van de kiezers.

NIEUWE KLOOF

De auteurs stellen dat niet zozeer de kloof arm/rijk problematisch is, maar de kloof hoger/lager opgeleiden wel degelijk. Nieuwe scheidslijnen lopen namelijk langs dit onderscheid. Tijdens de periode van de verzuiling trof men elkaar in de kerk, op de school van de kinderen en in het verenigingsleven. Tegenwoordig komen hoger en lager opgeleiden elkaar nauwelijks meer tegen. Wie Plato's ideeën over de ideaal bestuurd staat nog eens leest (hierin was het bestuur van de staat door de hoogst opgeleiden juist zeer noodzakelijk) kan niet om de conclusie heen dat onze parlementaire democratie veel van zijn idealen herbergt. En dat is een pijnlijke conclusie, want is een grotere anti-democraat denkbaar dan Plato?

IS DIE BEZWAARLIJK?

In onze moderne samenleving hebben burgers dus meer invloed naarmate hun opleidingsniveau hoger is. Maar de vraag die rijst is: is dat bezwaarlijk? Het antwoord hangt af van de visie op vertegen-

woordiging. Als bedoeld is om kwalitatief goed staatsbestuur te krijgen hoeft er geen probleem te zijn, zie Plato. Maar als gemeenteraden, provinciale staten en Staten-Generaal een zo getrouw mogelijke afspiegeling moeten zijn van de bevolking is er inderdaad een probleem.

Nu kan men stellen dat goed bestuur pas ontstaat als er een getrouwe afspiegeling is, en de feiten lijken deze stelling te onderbouwen. De feitelijke deelname aan het politieke proces (opkomstpercentage bij verkiezingen, volgen van het nieuws, meedoen in (politieke) netwerken) ligt over de hele linie beduidend lager bij degenen met een lagere opleiding. En de urgentie van politieke thema's ligt bij de groepen lager/hoger opgeleiden sterk verschillend; zo zijn in de jaren negentig de thema's integratie en immigratie, criminaliteit, Europese integratie en staatkundige hervormingen opgekomen. Lager opgeleiden hebben veel eerder dan hoger opgeleiden deze thema's als problemen ervaren; ze hebben bij deze thema's weinig te winnen en vooral te verliezen. Ze zien meer de schaduwkanten van multiculturaliteit dan de verrijking ervan, ze waren meer slachtoffer van criminaliteit, ervaren geen voordeel van de Europese eenwording en hechten – als politieke outcasts - meer belang aan directe democratie (zoals het referendum, de gekozen burgemeester) dan de hoger opgeleiden die in de politieke netwerken toch al royaal meedoen.

TOENAME ONGELIJKHEID

Begrijpelijk is dan dat, als een Tweede Kamer nagenoeg geheel bestaat uit hoger opgeleiden, de problemen van de lager opgeleiden minder in beeld komen. Dit verklaart het wantrouwen en cynisme van grote groepen uit de bevolking met het politieke proces; ze voelen zich er buiten staan. De opkomst van partijen zoals SP LPF, TON en PVV geeft uiting aan dit onbehagen. Het gevolg van deze ontwikkeling is een toename van ongelijkheid. Deze conclusie spoort met een recent gepubliceerd rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, dat de tot heden steeds veronderstelde sociale stijging (nieuwe generaties hebben het beter dan voorgaande) stagneert.

Herman Sietsma is hoofdredacteur van DenkWijzer.

Nu zei Plato dat het besturen van een staat net zoiets is als het besturen van een schip; dat moet je overlaten aan kapitein en stuurlieden. Terecht zeggen de auteurs van *Diplomademocratie* dat het niet zozeer gaat om de technische besturing, maar om het bepalen van het reisdoel. Daarin hebben hoger opgeleide passagiers in de praktijk een beduidend grotere stem dan de lager opgeleiden.

OPLOSSINGEN

Als oplossingen wordt een variatie aan instrumenten gesuggereerd: versterking van het burgerschap, herinvoeren van een opkomstplicht, meer directe democratie zoals referenda en directe verkiezing van bestuurders: kortom, het beter inbrengen van de belangen van lager opgeleiden. Feitelijk behandelen de auteurs hetzelfde thema als In 't Veld; de tekortkomingen van ons huidige politieke systeem leiden tot onvoldoende kwaliteit – breed gedefinieerd - in de beleidsvorming. Die tekortschietende kwaliteit is enerzijds te wijten aan het onvoldoende benutten van kennis en bestuurskracht in de maatschappij en dat leidt tot populisme (In 't Veld). Anderzijds is er onvoldoende kwaliteit omdat de stem van de lager opgeleiden te weinig wordt gehoord en dat leidt tot risico's voor de sociale stabiliteit in onze samenleving (Bovens en Wille).

VERLICHT POPULISME

In 't Veld wil populisme tegengaan door de invloed van kennis en instituties en ook van individuele burgers in het politieke proces te vergroten. Hij is radicaal in de analyse van het slechte weer waarin we zijn terechtgekomen (ons systeem van representatie is “vernietigd”). Tegelijk is hij voorzichtig in de oplossing en dat is terecht, want hij geeft geen concreet uitzicht op beter weer.

Bovens en Wille zoeken juist aansluiting bij de gevoelens van het volk en willen die meer tot hun recht doen komen. Letterlijk is één van hun remedies het introduceren van een vorm van “verlicht” populisme, omdat het altijd nog beter is te werken met populistische partijen dan met ondergrondse bewegingen die de rechtsstaat ondermijnen. Christelijke politiek mag zich niet gemakkelijk afmaken van deze vraagstukken. Maar een kompas dat niet uitsluitend op de volkswil ingesteld is, is een groot voorrecht! ■

Ridders, monniken en twee zwaarden

MIDDELEEUEWSE BIJDAGEN AAN DE RECHTSSTAAT (DEEL 1)

DOOR RICHARD STEENVOORDE¹

Wie vandaag in een goede boekwinkel de afdeling spiritualiteit bezoekt, moet bijna wel het idee krijgen dat Benedictijnse spiritualiteit de oplossing biedt voor alle vragen van moderne mensen. Of het nu gaat om vriendschap, verlies, of het opruimen van mijn bureau: de regel van de heilige Benedictus lijkt er een oplossing voor te geven. Toch is cynisme op deze plaats niet gepast. De stapels boeken van de hand van Anselm Grün, Wil Derkse, en Benoît Standaert verraden een diepgewortelde belangstelling voor de vraag hoe een kloosterregel uit de vijfde eeuw ons vandaag de dag nog tot inspiratie zou kunnen dienen.

In dit eerste artikel over middeleeuwse bijdragen aan de democratische rechtsstaat bekijken we of en hoe monniken uit de Benedictijner en Cisterciënzer traditie mogelijk een steentje hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van belangrijke christelijke opvattingen over de rechtsstaat.

EEN LEGER VAN DE HEER?

DE REVOLUTIE VAN BENEDICTUS

Volgens de Franse filosoof Jean Guitton kondigde Benedictus van Nursia (480-547) de Middeleeuwen aan en bereidde hij Europa voor.² De kloosterregel die met het Evangelie de grondslag zou gaan vormen van de Benedictijner kloosterfamilie werd door Benedictus geschreven omstreeks het jaar 550 na Christus. In een redelijk beknopt document stelde Benedictus de leefregels op voor een 'leerschool voor dienst aan de Heer' die haaks stond op de religieuze, maatschappelijke en politieke opvattingen van zijn tijd. Nog tijdens zijn leven groeide dit initiatief uit tot een orde met vele kloosters. Gedurende de daaropvolgende 'donkere middeleeuwen', waarin het bestuursapparaat van het West-Romeinse rijk ineensloot en er eeuwen van politieke chaos volgden, bleken deze kloosters bakens van rust en stabiliteit waarin de erfenis van de Romeinse cultuur zorgvuldig bewaard bleef.

De politieke 'doorbraak' van de regel kwam toen de Karolingische vorsten besloten omwille van de religieuze eenheid en politiek-maatschappelijke stabiliteit de regel in te voeren in alle gebieden die onder hun politieke verantwoordelijkheid vielen.³ Het ambtelijk apparaat van het Karolingisch Rijk werd het exclusieve domein van priesters en benedictijner monniken.⁴ Vanaf die tijd behoorde steun voor de regel tot één van de centrale elementen van de politieke strategie van prinses en vorsten.

Binnen het systeem van de Regel is de abt het

hoogste bestuurlijke orgaan van de gemeenschap (artikel 2 van de Regel). Zijn er echter belangrijke zaken aan de orde, dan roept de abt de hele gemeenschap bijeen en legt hen persoonlijk uit waarover het gaat (RB 3). Vervolgens luistert de abt naar het advies van de broeders en neemt daarna een besluit. Hierbij benadrukt Benedictus dat allen aanwezig moeten zijn omdat de Heer vaak aan een jongere openbaart wat het beste is. Nadat de abt het besluit heeft genomen zijn alle broeders gehouden om aan zijn oordeel te gehoorzamen. Zijn er minder belangrijke zaken aan de orde, dan vraagt de abt advies aan enkele oudere broeders (artikel 3 van de Regel). Moderne commentatoren wijzen er graag op dat deze bepalingen een revolutie bevatten. In plaats van de tot dan toe gebruikelijke behandeling op grond van maatschappelijke rang of stand, worden hier alle monniken onder de regel gelijk behandeld. Niet afkomst maar anciënniteit zijn bepalend. Er is bijzondere aandacht voor wat jonge mensen hebben in te brengen. Bovendien is er hier sprake van een bestuurder, de abt, die na zelf het probleem te hebben aangekaart, vooral luistert en daarna de volle verantwoordelijkheid voor zijn besluit neemt.⁵

TOCH WEINIG INVLOED OP DE POLITIEKE FILOSOFIE

Het lijkt daarom vreemd om te moeten constateren dat deze Benedictijner revolutie waarbij de gehele gemeenschap betrokken wordt in de besluitvorming, althans in een adviserende rol, geen noemenswaardige invloed heeft gehad op de middeleeuwse politieke filosofie. Eén van de redenen zou kunnen zijn dat het uiteindelijk toch gaat om een eenhoofdig bestuur. Men heeft wel inspraak, maar geen enkele invloed op het uiteindelijke besluit. Maar er is nog iets anders aan de hand. Southern⁶ wijst erop dat de sterke groei van de Benedictijner beweging voor een groot deel niet zozeer

gebaseerd was op de inhoud van haar regel, als wel op grond van haar maatschappelijke functies. Ten eerste werden monniken gezien als ridders die, namens de vorst, door hun gebedsleven de strijd aangingen om het koninkrijk vrij te houden van de machten van het kwaad. Dit verklaart het nut en de noodzaak van de aanwezigheid van kloosters in iedere politiek belangrijke stad. Het succes van de bestuurder hing af van zijn aardse leger en zijn spirituele leger.

Ten tweede was er de rol van monniken met betrekking tot het boete doen voor zonden. Zonden waren niet alleen maar persoonlijk verstoring in de verhouding tussen de mens en zijn Schepper, maar gingen de gehele samenleving aan. Dit maakte het ook mogelijk dat in de vroege middeleeuwen de gedachte ontstond dat de penitentie voor een zonde door om het even wie gedaan kon worden, en dus niet noodzakelijk door de zondaar in kwestie. Het ging er niet om dat deze persoon zijn schuld ‘voldeed’, maar dat de schuld voldaan werd. Kloosters kregen daarom de opdracht om, tegen een vergoeding, te bidden voor het zielenheil van wereldse zondaars, en vooral voor het zielenheil van politieke machtshebbers. Ten derde functioneerden de kloosters als natuurlijke overloop voor adellijke families om er voor te zorgen dat bij erfeniskwesties het bezit niet steeds verder opgesplitst hoefde te worden. Dat betekent niet dat men neerkeek op een carrière als kloosterling. Het ridderschap in de geestelijke strijd tegen de onzichtbare vijanden van het kwaad was net zo nobel als het ridderschap in de strijd tegen de zichtbare vijanden van het land. Maar de komst van zoveel rekruten uit de adelsstand, in combinatie met het idee van ridderschap, betekende wel dat het leven in het klooster veel van de aardse ambities van de adel ging weerspiegelen, inclusief werelds comfort en architectuur.

De specifiek maatschappelijke en politieke inbedding van de Benedictijnen in de vroege middeleeuwen hebben er mogelijk voor gezorgd dat hun ideeën over besluitvorming weinig of geen invloed hebben gehad op de politieke filosofie van de middeleeuwen. Zij waren immers een leger dat streed tegen het onzichtbare kwaad, en dat was wat anders dan de politieke besluitvorming van vorsten inzake belastingen en geweld in de zichtbare wereld. Voor zover zij zich wel met politieke besluitvorming bezighielden, functioneerden zij als ambtenaren ten dienste van de vorst.

DE CISTERCIËNZER HERVORMING

De middeleeuwse samenleving aan het begin van de twaalfde eeuw onderging grote veranderingen. In de steden ontstonden kathedraalscholen die door hun hoge onderwijskwaliteit al snel de leidende rol van de oude kloosters overnamen. Studenten aan deze scholen traden niet toe tot een orde, maar kozen voor een maatschappelijke carrière ofwel in de kerk, ofwel in de handel of het landsbestuur. Deze kathedraalscholen vormden de voorlopers van de latere universiteiten.

Tegelijkertijd floreerde een nieuwe kloosterorde met hoge idealen die terug wilde naar een strengere interpretatie van de regel van Benedictus: de Cisterciënzers. Aan de oorsprong van deze orde lag een groep jonge monniken die in 1098 de abdij van Cluny verlieten om volgens hun strenge idealen te gaan leven.

Er zijn twee redenen⁷ aan te geven waarom de Cisterciënzers goed gedijden in de twaalfde eeuw. In plaats van zich te gedragen als een militaire elite, bezorgd om hun sociale status, pakten zij de verplichting tot handarbeid uit de Regel weer op. Dit uitte zich in grote activiteit op het gebied van de cultivering en beheer van het land. Voortvarend omarmden de Cisterciënzers de nieuwste landbouwtechnieken. Daarnaast wisten de Cisterciënzers de diverse hervormingsbewegingen in andere kloosters aan zich te binden, soms simpelweg door een oude orde te incorporeren en vervolgens deze volgens de Cisterciënzer regels te hervormen.

BERNARDUS VAN CLAIRVAUX: TWEE ZWAARDEN

ADVIES AAN EEN PAUS

Uit deze hervormingsdynamiek komt een man naar voren die niet alleen grote invloed zou hebben op het succes van de jonge orde, maar ook op het terrein van de wereldse politiek: Bernardus van Clairvaux (1090/1-1152). Bernardus was een telg uit een adellijke Bourgondische familie uit de buurt van Dijon. Rond zijn eenentwintigste trad hij met vier broers en vijftientig vrienden toe tot het klooster van Cîteaux, één van eerste ‘hervormde’ kloosters. Drie jaar later werd hij de eerste abt van het nieuwe klooster van Clairvaux. Het is moeilijk om het complexe leven van Bernardus in een paar regels samen te vatten. Aan het eind van zijn leven merkte hij zelf op dat het uiteindelijk om drie woorden ging: anima

quaerens Verbum (De ziel op zoek naar het Woord).⁸ Het is daarom des te opmerkelijker dat één van zijn bekendste werken, *De Consideratione ad Eugenium Papam*, een advies aan Paus Eugenius III (1145-1153), vooral bekend is geworden als politiek document. Toch was dit niet de opzet van Bernardus die het werk schreef voor “onze zwakke broeder Eugenius” die de eerste paus uit de nieuwe orde der Cisterciënzers was.⁹ Bernardus schreef een praktisch pleidooi voor een concrete paus op een concreet moment in de geschiedenis. Het heeft nooit in zijn bedoeling gelegen om een politiek traktaat op te zetten, laat staan een volledige omschrijving te geven van een idee dat bekend werd als de tweezwaardenleer.¹⁰ Wie het boekje bestudeert ziet dat de twee passages die hierop betrekking hebben nauwelijks opvallen in het groter geheel. Toch zouden deze passages het meeste stof doen opwaaien. De Nederlandse Augustinus-kenner Professor Paul van Geest wijst erop dat in de tweezwaardenleer van Bernardus het werk van Augustinus van Hippo (354-430) *De Civitate Dei* doorklinkt. In *De Civitate Dei* had Augustinus betoogd dat er twee rijken waren: het aardse rijk (de civitas terrena) en het rijk Gods (de civitas Dei). De Kerk valt niet samen met het Rijk Gods, maar beide rijken zijn zowel in de kerk als in de wereld aanwezig.¹¹

DE KERK EN DE WERELD

In het denken van Bernardus zijn twee stappen te onderscheiden. Voor de eerste stap baseert hij zich op *Johannes* 21:7.¹² Om dit goed te begrijpen moeten we in ons achterhoofd houden dat het punt gemaakt werd in de context van een discussie over het beeld van de Kerk als schip (navis ecclesiae) en de vraag wie haar dan zou besturen. Bij zijn interpretatie van *Johannes* 21:7 in *De Consideratione*

SAMENVATTING

- Monniken hebben invloed gehad op vorming politieke filosofie
- Bernardus van Clairvaux kwam met onderscheid taken kerk-staat
- Benedictijnse leefregel ook nu relevant voor democratische cultuur

Mr. Dr. Richard A.J. Steenvoorde is Jurist voor de RK-kerkprovincie en Visiting Fellow Blackfriars Hall, Universiteit van Oxford.

merkt Bernardus op dat alle leerlingen aan boord van hun bootje blijven, behalve Petrus. Hij stapt uit de boot om de verzezen Heer op de oever te ontmoeten:

“Wat betekent dit? Het is duidelijk een teken voor de unieke opdracht aan Petrus. Terwijl de anderen ieder hun eigen scheepje hebben om te besturen, ontvangt hij geen schip om te besturen, maar de hele wereld in zijn beheer... Aan jou is het grootste schip van allemaal toevertrouwd opgebouwd uit alle anderen, de universele Kerk, verspreid over de hele wereld.”¹³

Daarmee onderscheidt de paus zich volgens Bernardus met willekeurig welke wereldse vorst dan ook. Wereldse vorsten zijn verantwoordelijk voor een specifiek gebied. Echter de paus, als opvolger van Petrus, stapt in de schoenen van de visser en wordt daarmee de rentmeester verantwoordelijk voor alle kerken en volken. De tweede stap in het denken van Bernardus richt zich dan op de vraag of de Paus in zijn rol als rentmeester over de wereld ook geweld mag, of zelfs moet gebruiken? Ook hier zoekt Bernardus aansluiting bij de Schrift, en wel bij *Lucas* 22:38 en 22: 49-51:

‘Heer,’ zeiden ze, ‘hier zijn twee zwaarden.’ Maar Hij zei hun: ‘Zo is het genoeg!’ (*Lucas* 22:38, *Willibrordvertaling*)
“Toen zijn metgezellen zagen wat er ging gebeuren, vroegen ze: ‘Heer, zullen we erop inslaan met het zwaard?’ En een van hen sloeg in op de knecht van de hogepriester en hakte hem het rechteroor af. Maar Jezus antwoordde: ‘Houd daarmee op!’ Hij raapte het oor op en genas hem.” (*Lucas* 22: 49-51, *Willibrordvertaling*)

Volgens Bernardus behoorden beide zwaarden aan de Heer, hij zegt immers ‘het is genoeg’, niet het is te veel of het is niet nodig:

“Daarom behoren zowel het geestelijke als het wereldse zwaard aan de Kerk. Maar terwijl het tweede getrokken wordt vóór de Kerk, kan het eerste slechts door haar zelf getrokken worden.”¹⁴

Deze opmerking is waarschijnlijk een direct commentaar op het feit dat Eugenius III zelf een keer

‘DE BENEDICTIJNER ERFENIS ZEGT IETS OVER EEN GOEDE
DEMOCRATISCHE CULTUUR. TERWIJL DE ERFENIS VAN
BERNARDUS EEN DIRECTE BIJDRAGE HEEFT GELEVERD
IN HET RECHTSTATELIJK DENKEN’

zijn gevechtstroepen had gecommandeerd en met hen was meegetrokken. Volgens Bernardus mocht de Paus nooit zelf gebruik maken van seculiere, gewapende macht, maar kon hij slechts zijn instemming laten blijken waarna de wereldse macht zou optreden. Let wel, in deze tijd werd het regnum van de wereldse macht lager gewaardeerd dan het sacerdotium van de kerkelijke macht. Het was dus niet zo dat de wereldse macht nu ongebreideld zijn gang kon gaan. Wel kon de Kerk een beroep doen op de wereldse macht om haar te beschermen. Deze theorie werd door Bernardus zelf in praktijk gebracht toen hij, op 27 november 1146, bij het altaar van de kathedraal van Speyer, het vaandel van Sint Petrus in de handen van de Duitse Vorst Koenraad III gaf als voorbereiding op de Tweede Kruistocht.¹⁵

TWEEZWAARDENLEER EN HAAR INVLOED OP DE REFORMATIE

De tweezwaardenleer van Bernardus scheidde de wereldse en de kerkelijke macht op het terrein van het gebruik van geweld. De Kerk zou zelf niet langer geweld mogen gebruiken, maar kon wel de staat vragen om geweld te gebruiken om de Kerk te beschermen. Zij behield haar geestelijke autonomie ten opzichte van het wereldse bestuur. In de eeuwen die daarop volgden ontwikkelde zich een steeds krachtiger centraal geleid bestuur met een vorst aan het hoofd uit wiens naam het geweldsmopolie werd uitgeoefend. Tegelijkertijd verzwakte de positie van de Kerk door het grote Schisma en de Conciliaristische beweging.¹⁶ Toen de reformatoren zich in de zestiende eeuw geplaattst zagen voor de vraag welke autoriteit nu eigenlijk het initiatief zou moeten nemen in de door hen gewenste kerkhervormingen, gaf de twee zwaardenleer hun een uitkomst. De burgerlijke overheid kon zich immers ook beroemen op een ‘eigen zwaard’ dat zij van God had ontvangen. Nu

Dit is aflevering 1 in een serie over middeleeuwse bijdragen aan onze rechtsstaat. De serie beoogt aan te tonen dat de middeleeuwen een belangrijke periode is geweest voor het huidige politieke denken en voor onze democratische rechtsstaat. Veelal wordt de middeleeuwse bijdrage ontkend of genegeerd. In deze serie probeert Richard Steenvoorde deze vergeten geschiedenis voor een breder publiek te ontsluiten.

het ‘geestelijke zwaard’ – de pauselijke suprematie – faalde om de kerk te hervormen, moest de overheid haar zwaard maar trekken om de kerk te beschermen. Zo koos men, ad-hoc, voor een opvatting dat de vorsten een soort ‘nood-bisschoppen’ waren die hun politieke macht voor geestelijke doeleinden moesten aanwenden.¹⁷ Deze interpretatie zou de opmaat geven voor de Copernicaanse wending van de godsdienstvrede van Augsburg (1555), waarin voor het eerst het maxime *cuius regio, illius religio* werd vastgelegd. Voortaan bepaalde de vorst hoe de kerk er in zijn gebied uit zou zien. De twee rijken waren nog steeds gescheiden, maar nu voerde het wereldse zwaard de boventoon.

DE BENEDICTIJNER ERFENIS

Het lijkt erop dat de middeleeuwse Cisterciënzer invloed op de politieke theorie vorming over de rechtsstaat vele malen groter is geweest dan die van de toen politiek praktisch sterk betrokken Benedictijner monniken. Toch zou de monnikenregel van Benedictus een bijdrage aan het politieke bedrijf van vandaag de dag kunnen leveren. Als Benedictus spreekt over de bestuurlijk verantwoordelijke van het klooster, de abt, dan is zijn eerste opmerking dat de abt steeds voor ogen moet houden wat zijn titel betekent en dat hij door zijn optreden de naam van overste waar moet maken (artikel 2 uit de Regel). Ook een lid van de Tweede Kamer moet voor ogen houden dat hij ten eerste volksvertegenwoordiger is. Hij wordt geacht de belangen van het volk te dienen, en niet zijn eigen belangen of de partijbelangen. Betekent dit nu dat hij als volksvertegenwoordiger klakkeloos moet aannemen wat het volk volgens het laatste opinieonderzoek wil? Weer kijkend naar de regel van Benedictus luidt het antwoord nee. Want hoewel de abt naar de hele gemeenschap luistert, is hij niet verplicht om de gemeenschap klakkeloos te volgen. De abt heeft namelijk een eigen verantwoordelijkheid welke getoetst zullen worden ‘bij Gods huiveringwekkend oordeel’ (artikel 2 uit de Regel). Voor een politicus ligt dit misschien anders, maar als hij zijn achterban goed wil vertegenwoordigen dan kan hij deze ook nog op een andere manier consulteren. Hier komt het denken van John Henry Newman (1801-1890) van pas.¹⁸ Consultatie is bij Newman niet het vragen naar meningen, maar het zoeken naar feiten. Hij maakte daarbij de vergelijking met een barometer. Het consulteren van de barometer

levert niet een mening op, maar een feit. Het is dus belangrijk dat een goede politicus feiten en meningen leert onderscheiden. Newman wees er ook op dat in de praktijk ‘when their minds are really roused, men commonly are not bad reasoners’. De menselijke rede kan dan niet alles, maar ze kan, zeker onder druk, wel iets. Een politicus zal het ook aan moeten durven om onder hoge druk op zijn gezonde verstand te blijven vertrouwen, en ook een appel op anderen moeten doen om ook hun gezonde verstand te bewaren. Keren we terug naar de regel van Benedictus. Er valt nog iets op. Als er een belangrijke zaak aan de orde is roept de abt zelf de communautiteit bij elkaar en legt hij persoonlijk uit waar het om gaat. Dit leert ons twee dingen. Het gaat hier om een pro-actieve houding. En het gaat om een persoonlijk commitment. Een politicus zou hier uit kunnen overnemen dat bij belangrijke politieke processen hij zelf het initiatief neemt om iets aan te kaarten, en niet afwacht of en wat de media er van zullen vinden. Hij gaat in gesprek met de mensen die het aangaat, en hij spreekt niet over hun hoofden heen. Dat betekent bovendien dat hij zelf het probleem moet aankaarten. Het valt op dat politici zich vaak achter rapporten en onderzoeken van anderen verschuilen: ‘onderzoek heeft uitgewezen...’, ‘in de kranten staat dat...’, ‘de ontwikkelingen zijn...’. Ook in Kamervragen zie je dit terug: ‘Kent u het bericht...’ en daarna volgt een verwijzing naar de krant van die ochtend, of een tv-uitzending van de avond daarvoor. Maar wat vindt men nu eigenlijk zelf? De Regel houdt ons een andere benadering voor. Een politicus zal zijn eigen beweegredenen en vragen moeten formuleren en kenbaar maken in het gesprek en niet die welke een ‘hulpvaardige’ journalist of mediaredactie alvast voor hem gemaakt heeft.

TOT SLOT

Misschien zou je het zo kunnen stellen dat de Benedictijner erfenis meer iets zegt over een goede democratische cultuur, terwijl de erfenis van Bernardus van Clairvaux een directe bijdrage heeft geleverd in het rechtstatelijk denken over de begrenzing van de kerkelijke en wereldlijke macht en het gebruik van geweld. In het volgende deel maken we kennis met een denker die op grond van zijn persoonlijke ervaringen van een heftige botsing tussen kerk en staat een invloedrijk werk zou schrijven: Jan van Salisbury. ■

EINDNOTEN

- ¹ De auteur dankt Prof. Dr B.C.M. Van Erp-Jacobs, hoogleraar Oud-vaderlands recht aan Tilburg University voor haar commentaar op deze tekst.
- ² Geciteerd door Standaert in P. Latteur, *De Regel van Benedictus. Vertaling met Latijnse Brontekst*, Tielt: Lannoo 2010, p. 185.
- ³ R.W. Southern, *The Middle Ages* (The Penguin history of the church), London: Penguin Group 1970 (1990). p. 218.
- ⁴ R.C. van Caenegem, *An historical introduction to western constitutional law*, Cambridge: Cambridge University Press (1995), p. 48.
- ⁵ W. Derkse, *Een leefregel voor beginners, Benedictijnse Spiritualiteit voor het dagelijkse leven*, Tielt: Lannoo (2002), p. 57.
- ⁶ Southern 1970, pp. 224-231.
- ⁷ A. Bredero, *Bernard of Clairvaux. Between Cult and History*, Eerdmans 1996.
- ⁸ J. Pieper, *Scholasticism. Personalities and Problems of Medieval Philosophy*, South Bend: St. Augustine's Press (2001), origineel Duits: Scholastik, Kösel Verlag 1960, p. 90.
- ⁹ H. Urs von Balthasar, *Einleitung, Was ein Papst erwägen muss*, Einsiedeln: Johannes Verlag (1985), p. 7.
- ¹⁰ J. A. Watt, ‘Spiritual and Temporal powers’, in: J.H. Burns, *The Cambridge History of Medieval Political Thought* c. 350-c. 1450, Cambridge: Cambridge University Press (1991), p. 373. En J.Ph. de Monté Verloren- J.E. Spruit, Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling (7e druk, Deventer 2000), p. 50.
- ¹¹ P. van Geest, Augustinisme, op www.katholieknederland.nl, geraadpleegd op 11 maart 2011.
- ¹² “Daarop zei de leerling van wie Jezus hield tegen Petrus: ‘Het is de Heer.’ Nauwelijks had Simon Petrus gehoord ‘Het is de Heer’, of hij schortte zijn kiel op – het enige wat hij aan had – en sprong in het water.” (Willibrordvertaling).
- ¹³ Werkvertaling RS, De Consideratione II, 8, Duitse versie: Was ein Papst erwägen muss, Einsiedeln: Johannes Verlag (1985), p. 56.
- ¹⁴ Werkvertaling RS, De Consideratione IV, 7, pp. 102-103.
- ¹⁵ I.S. Robinson, ‘Church and Papacy’, in: J.H. Burns, *The Cambridge History of Medieval Political Thought* c. 350-c. 1450, Cambridge: Cambridge University Press (1991), p. 304-305.
- ¹⁶ Grote Schisma ook wel het Westerse Schisma: een grote ruzie binnen de katholieke kerk van 1378 tot 1417 waarbij er twee pausen waren. Het Schisma werd beëindigd door het Concilie van Constance (1414-1418).
- ¹⁷ D. Miller (edt.), *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Oxford: Blackwell Publishers (2000).
- ¹⁸ J.H. Newman, *On consulting the faithful in matters of doctrine* (July 1859), uitleg geïnspireerd door: R. Strange, *John Henry Newman. A mind alive*, London: Darton, Longman + Todd (2008).

Winkeltijdenwet

aangescherpt, nu de naleving nog

DOOR MIRJAM BIKKER

Alkmaar, Vlaardingen, Enschede, Sluis, Wageningen, Utrecht, Haarlem, Woerden, Gennep, Zeist, Lansingerland, Zoetermeer en nog veel meer gemeenten hebben de afgelopen tijd gesproken over aanpassing van het aantal koopzondagen. Sinds 1 januari 2011 is de aangescherpte winkeltijdenwet van kracht. Een einde van de lokale discussie is er echter duidelijk nog niet. Ook in de Tweede Kamer blijft men spreken over winkelen op zondag. De afgelopen maand sprak men over het initiatiefvoorstel van GroenLinks en D66 om het aantal koopzondagen helemaal over te laten aan de gemeenten zelf.

‘TOT 1930 WAREN DE SLUITINGSTIJDEN NIET LANDELIJK GEREGLD. VEEL GEMEENTEN HADDEN EEN EIGEN REGELING. DE MIDDENSTAND PLEITTE TOEN IN MEERDERHEID VOOR EEN RIJKSREGELING’

De huidige aangescherpte Winkeltijdenwet is niet de optimale regeling die de ChristenUnie voor ogen staat. Het besef dat de collectieve rustdag een geschenk is voor de samenleving, zal men niet terugvinden in de wet. Toch zal dat besef wel een motivering zijn voor ChristenUnie-politici om de verdere afbrokkeling van de rustdag te voorkomen. In dit artikel zal ik nader ingaan op de huidige wetgeving, de actuele discussiepunten en enkele recente voorbeelden van gemeenten waar de discussie woedt. De mogelijkheden en onmogelijkheden van de wet worden daarmee verder besproken, het ideale alternatief zal nu niet aan de orde komen.

WINKELTIJDENWET EN DE NIEUWE AANSCHERPING

*‘Het oneigenlijke gebruik van de toerismebepaling in de Winkeltijdenwet ter verruiming van het aantal koopzondagen wordt tegengegaan.’*¹ Aldus spraken de coalitiepartijen CDA, PvdA en ChristenUnie in 2007 af. De minister van Economische Zaken ging aan de slag met een wetsvoorstel dat tot aanscherping van de Winkeltijdenwet moest leiden. Alhoewel vertraagd, kwam het wetsvoorstel tot wijziging van de Winkeltijdenwet er. Op 23 november jongstleden stemde de Eerste Kamer in en vanaf 1 januari 2011 is de wet in werking getreden. De toerismebepaling van de Winkeltijdenwet is aangescherpt.

De kern van de Winkeltijdenwet is het verbod om winkels geopend te hebben op²:

- Zondag
- Nieuwjaarsdag, Goede Vrijdag na 19 uur, Tweede Paasdag, Hemelvaartsdag, Tweede Pinksterdag, op 24 december na 19 uur, op Eerste en Tweede Kerstdag en op 4 mei na 19 uur
- Werkdagen voor 6 uur en na 22 uur

Daarna volgen een aantal uitzonderingsbepalingen. De belangrijkste is dat gemeenten voor maximaal 12 dagen een uitzondering mogen maken om de winkels toch open te stellen. Gemeenten hebben de mogelijkheid om deze dagen in te stellen, niet de plicht. In veel steden zijn deze koopzondagen inmiddels gebruikelijk. Een nadere motivatie voor deze twaalf uitzonderingen is niet nodig. Dit artikel spitst zich nu echter toe op twee andere uitzonderingen die in gemeenten vooral veelbesproken zijn: de toerismebepaling en de avondwinkels.

TOERISMEBEPALING: HET LUIKJE IN DE WET

Artikel 3 lid 3 van de Winkeltijdenwet staat onthef-

ping toe voor een gemeente of een deel daarvan, indien de gemeente toerisme kent met een substantiële omvang. Het toerisme moet niet ontstaan door de verkoopactiviteiten die ontplooid worden als men ontheffing verleent. Toerisme dient in een gemeente dus substantieel en autonoom te zijn. Begin dit jaar kwam de gemeente Westland hierover in het nieuws. Een raadsmeerderheid wilde via de toerismebepaling volledige vrijstelling voor de zondagsopenstelling van de winkels. De burgemeester vond dat de vrijstelling in strijd was met het recht, omdat er geen substantieel toerisme in de gemeente is. Hij droeg het voorstel voor ter vernietiging bij de Kroon. De minister deelde de opvatting van de burgemeester en vernietigde de vrijstelling. De Raad van State oordeelde later dat deze vernietiging terecht was en bevestigde een aantal belangrijke punten. De toerismebepaling is echt een uitzondering op de regel dat winkels op zondag gesloten dienen te zijn. Natuur- en/of stedenschoon en toeristische evenementen die men ook bij veel andere gemeenten aantreft en niet echt onderscheidend zijn, vormen onvoldoende grondslag.

De gemeente Rotterdam voldoet wel aan de eis van substantieel toerisme. Omdat Rotterdam voldoende toeristische aantrekkingskracht heeft, is het volgens de rechter verder aan de gemeenteraad om te oordelen in hoeverre men de toerismebepaling wil gebruiken. De bepaling geldt dus niet alleen in de specifiek toeristische gebieden. Dat bleek in de rechtszaak over winkelcentrum Alexandrium (2010). Dit winkelcentrum ligt volledig buiten

SAMENVATTING

- De voormalige Winkeltijdenwet werd door allerlei gemeenten gebruikt tot oneigenlijke verruiming van het aantal koopzondagen.
- De huidige aanscherping verplicht gemeenten die de toerismebepaling al hanteren om hun beleid dit jaar te herzien en te motiveren, dat biedt kansen.
- De roep om meer koopzondagen is minder breed dan gedacht, er zijn goede voorbeelden die dat illustreren.

Mevrouw mr. Mirjam Bikker is fractievoorzitter van de raadsfractie van de ChristenUnie Utrecht sinds 2006.

‘toeristisch Rotterdam’, maar mocht wel open op basis van de toerismebepaling. Er zijn bovendien gemeenten die substantieel en autonoom toerisme kennen, maar die openstelling van de winkels vervolgens hebben toegestaan voor een opmerkelijke groep winkels. Denk aan de levensmiddelenwinkels (Deventer) of de meubelbranche en bakkers (Maastricht). In Utrecht wordt nu ook gestudeerd op het ‘Deventer model’.

AANSCHERPING VAN DE TOERISMEBEPALING

Bovenstaande voorbeelden komen voort uit een praktijk van stadsdelen en gemeenten die de grenzen van de toerismebepaling verkennen. De aanscherping van de winkeltijdenwet, die begin dit jaar van kracht is geworden, wil oneigenlijk gebruik een halt toe roepen. Aan artikel 3 van de Winkeltijdenwet zijn drie bepalingen toegevoegd. Allereerst moet de gemeenteraad indien hij vrijstelling wil verlenen op grond van de toerismebepaling een aantal belangen wegen. In de wet staan in ieder geval genoemd:

- de werkgelegenheid en economische bedrijvigheid in de gemeente, waaronder mede wordt begrepen het belang van winkeliers met weinig

- of geen personeel en het winkelpersoneel,
- de zondagsrust in de gemeente,
- de leefbaarheid, de veiligheid en de openbare orde in de gemeente.

Daarnaast moet het besluit voortaan voorzien zijn van een toelichting⁴. De gemeenteraad dient te motiveren dat wordt voldaan aan de eisen van substantieel toerisme. De toelichting dient de verschillende belangen te beschrijven die in de gemeente van toepassing zijn (in elk geval de bovengenoemde) die een rol spelen in de besluitvorming. Bovendien moet gemotiveerd worden hoe deze belangen in de besluitvorming zijn betrokken. Tenslotte kunnen inwoners en ondernemers bezwaar maken wanneer zij vinden dat de gemeente niet zorgvuldig is geweest bij de hierboven genoemde belangenafweging.

Het wetsvoorstel is op 1 januari 2011 in werking getreden. Gemeenten die al een toeristisch regime hebben, dienen binnen één jaar, dus voor 1 januari 2012, hun besluit te herzien en opnieuw vast te stellen op basis van de nieuwe wet. De rechtszaak in Rotterdam is nog gebaseerd op de Winkeltijdenwet van voor de aanscherping en dat geldt ook voor het Deventer en Maastrichtse model. De

'HET CNV RAPPORTEERT DAT PERSONEEL ZICH GEDWONGEN VOELT OM OP ZONDAG TE WERKEN. ER IS SPRAKE VAN 'GEDWONGEN VRIJWILLIGHEID'!

gemeenten moeten opnieuw hun beleid vaststellen. In Rotterdam liet de verantwoordelijk wethouder echter al weten dat volledige openstelling in heel de gemeente zijn doel blijft. Zo wordt de toerisme-bepaling oneigenlijk gebruikt en is de weging van belangen al snel een farce. Het is te hopen dat de gemeenteraad anders omgaat met de verschillende belangen.

AVONDSUPERMARKTEN

Op grond van artikel 3 lid 4 Winkeltijdenwet mogen avondwinkels op zondag open zijn. De winkels moeten uitsluitend of hoofdzakelijk levensmiddelen verkopen (uitgezonderd sterke drank). Per 15.000 inwoners mag één winkel geopend zijn op zon- en feestdagen na 16.00. Het aantal ontheffingen dat een gemeente mag verlenen is aan een maximum verbonden. Indien het aantal inwoners van een gemeente lager is dan 15.000, dan is het toegestaan om maximaal één winkel open te hebben. De winkels die ontheffing krijgen, mogen niet tussen 0.00 en 16.00 open zijn op de zon-en feestdagen. Ook niet op koopzondagen die in de gemeente gelden.⁵ De gemeente mag voorwaarden verbinden aan de ontheffing. In de wet staat geen sluitingstijd vermeld, maar 24.00 is de uiterste sluitingstijd, daarna begint de maandag. Bijvoorbeeld om reden van overlast wordt in veel gemeenten een eerdere sluitingstijd vastgesteld. In een aantal plaatsen zijn er meer winkels die op zondag open willen dan dat er ontheffingen beschikbaar zijn.⁶ Men kan terecht de vraag stellen of supermarkten die doordeweeks op reguliere tijden geopend zijn, nu op zondag een avondwinkel kunnen zijn. De rechter heeft echter geoordeeld dat dit binnen de reikwijdte van de wet past.⁷

WINKELTIJDEN LOKAAL OF LANDELIJK REGELEN?

De discussie over winkeltijden en zondagsopening wordt de laatste jaren volop gevoerd in het parlement. Daarmee voert het parlement geen onbekende discussie, ze gaat al terug tot de vorige eeuw. Tot 1930 waren de sluitingstijden niet landelijk geregeld. Veel gemeenten hadden een eigen regeling. De middenstand pleitte in meerderheid voor een rijksregeling. Er was al een Arbeidswet⁸ aangenomen die de arbeidstijden voor personeel inperkte, personeel moest anderhalve dag per week vrij zijn. Maar voor winkeliers was er geen regeling. De

middenstand vond bovendien in meerderheid dat de verschillende gemeentelijke openingstijden tot concurrentievervalsing leidden. De discussie in de Kamer spitste zich toe op drie punten: (1) moest het rijk dit evenwicht herstellen, en zo ja hoe (2) de zondagseerbiediging (zo vonden de SGP en enkele ARP'ers dat het wetsvoorstel te veel uitzonderingsbepalingen bevatte, waardoor men tegen stemde) en (3) is de kleine ondernemer nu gebaat bij een landelijke wet of ondervindt hij hier juist hinder van. De Tweede Kamer vond in grote meerderheid dat de wet een goede bijdrage zou leveren en in 1930 werd de eerste wet tot regeling der winkelsluiting aangenomen. Concurrentievervalsing en competitie tussen zowel gemeenten onderling als bedrijven onderling zijn onveranderd bij lokaal zeer verschillend winkeltijdenbeleid. Net als de zorg voor kleine ondernemers en hun personeel. De discussie die de Tweede Kamer voerde in 1930 verschilt daarin in essentie weinig van de huidige discussie. Het enige verschil is dat mensen inmiddels ook thuis via de computer kunnen winkelen. Maar juist bij het internetwinkelen is het lastig voorstelbaar dat de gemeente de regels zal stellen. Gemeentelijke autonomie is een groot goed. 'Stap-horst is geen Amsterdam', zo zegt de VNG en daarom wil de VNG de bevoegdheid toch volledig bij de gemeente leggen. De huidige wetgeving maximeert het aantal koopzondagen, maar geeft gemeenten wel zelf de mogelijkheid om ze al dan niet toe te passen. Er is dus een gemeentelijke vrijheid die door het karakter van de gemeente verschillende invulling zal krijgen. De VNG overdrijft daarmee het dwingende karakter van de wet voor gemeenten.

EFFECTEN ZONDAGOPENSTELLING WINKELS

Nu steeds meer supermarkten op zondag open zijn, worden ook gevolgen zichtbaar. Het omzetaandeel dat men realiseert op de zondagen stijgt, aldus marktonderzoeksbureau GfK dat maandelijks de supermarktengetallen publiceert.⁹ Tegelijk wordt de trend zichtbaar dat men steeds minder omzet haalt in de avonden en op vrijdag en zaterdag. Er is dus een verschuiving naar de zondag en het begin van de week. Bovendien wordt er veel meer gebruik gemaakt van de zondagopenstelling van supermarkten in de G3-steden dan elders in het land. Uit onderzoeken blijkt dat veel ondernemers geen behoefte hebben aan zondagopenstelling. Recent

deed de ChristenUnie/SGP fractie in Woerden onderzoek naar het draagvlak voor verruiming onder winkeliers in de stad. Een grote meerderheid was tegen. Een mooi lokaal initiatief (zie kader). En CBW-Mitex¹⁰ was verrast over de uitkomsten van een onderzoek onder haar leden naar hun mening over de koopzondag. Het MKB in deze branche wil de zeker niet vaker open en 51% pleitte voor minder koopzondagen in de gemeente. Dat had men niet verwacht. Bij de Grootwinkelbedrijven (GWB) was een meerderheid voor ruimere openstelling, maar ook hier was het beeld divers. Het verschil tussen de grote winkelketens en de andere ondernemers is goed zichtbaar. De vakbonden vinden dat verdergaande openstelling tot gevolg heeft dat steeds meer winkel-personeel zich onder druk voelt staan om ook op zondag te werken. Voor een aantal geldt dat men een beroep kan doen op gewetensbezwaren en kan weigeren. De CNV Dienstenvakbond rapporteert desondanks dat personeel zich toch gedwongen voelt om op zondag te werken. Een aflopend dienstverband en verwijten van oncollegiaal gedrag zijn oorzaken van die 'gedwongen vrijwilligheid'.

SAMENVATTEND

De Winkeltijdenwet is een beperkt instrument om de zondag als collectieve rustdag in de samenleving te waarborgen. De aanscherping, die juist ook door de ChristenUnie-deelname aan het kabinet tot stand is gekomen, moet zijn waarde nog gaan bewijzen. Misbruik van de toerismebepaling komt nu nog met regelmaat voor, eveneens als trucjes binnen de grenzen van de wet. In de nieuwe afweging die gemeenten hebben te maken, ligt de verantwoordelijkheid duidelijk bij de gemeenteraad om belangen (ook die van zondagsrust en kleine winkeliers) te wegen. Dat biedt kansen en het voorbeeld uit Woerden onderstreept dat nog eens. Gemeenten hebben de ruimte en vrijheid om lokaal de zondagopenstelling te beperken. Gezien de olie-vlekwerking en de bescherming van ondernemers en personeel is het goed dat er landelijke wetgeving is. Er komen steeds meer signalen dat de druk om winkeltijden te verruimen slechts uit beperkte hoek komt. De samenleving heeft een mooi geschenk ontvangen in een wekelijks collectieve rustdag. De aangescherpte Winkeltijdenwet biedt kansen om verdere afbrokkeling tegen te gaan. ■

ONDERZOEK IN WOERDEN

Onlangs heeft de ChristenUnie-SGP fractie in Woerden in het kader van een maatschappelijke discussie over winkelpenstelling op zondag, die in Woerden is gevoerd, een onderzoek gedaan naar de behoefte bij winkeliers naar verdere verruiming van de regelgeving. We zijn letterlijk de straat op gegaan en hebben in de winkelcentra en kleine kernen van de gemeente de winkeliers geënquêteerd. In totaal hebben 153 winkeliers meegewerkt aan dit onderzoek.

De conclusie van het onderzoek was duidelijk. Maar liefst 80% was tegen meer koopzondagen en 70% tegen het toestaan van avondwinkels op zondag. Opvallend was dat in de kleine kernen (Harmelen, Kamerik en Zegveld) de weerstand nog groter was. Hier is het extra lastig om een supermarkt rendabel te runnen. Oneerlijke concurrentie als gevolg van verruiming is dan ook zeer onwenselijk. Leefbaarheid van kleine kernen is dus ook een aspect in de discussie over winkelpenstelling op zondag. Veelal zijn het de filiaalbedrijven die aangeven geen probleem te hebben met zondagsopening. Zelfstandige winkeliers geven massaal aan niet op zondag open te willen, om zowel sociaal-maatschappelijke (vrije tijd, vrienden en familie) als wel economische motieven (oneerlijke concurrentie, duur personeel). En het zijn juist de laatste die het mooie karakter van Woerden bepalen!

Leon de Wit

Raadslid ChristenUnie-SGP Woerden
(zie www.woerden.christenunie.nl voor het hele onderzoek).

EINDNOTEN

- ¹ Coalitieakkoord Samen werken, Samen leven, p.15 Februari 2007
- ² Artikel 2 Winkeltijdenwet
- ³ Artikel 3 lid 6 Winkeltijdenwet
- ⁴ Artikel 3 lid 7 Winkeltijdenwet
- ⁵ CBb 28 oktober 2009, LJN: BK1526 (Deventer)
- ⁶ De VNG heeft een handleiding voor de verdeling van ontheffingen voor avondwinkels gemaakt
- ⁷ Vzr. CBb 10 september 2009. LJN BJ7337 (Uden)
- ⁸ Arbeidswet 1919
- ⁹ GfK Supermarktengetallen april 2011
- ¹⁰ Organisatie waarvan 7500 winkeliers in de woon-, mode-, schoenen- en sportbranche lid zijn

Analyse van de Provinciale Staten verkiezingen

DOOR ERIK VAN DIJK

De ChristenUnie haalde vier jaar geleden bij de Provinciale Staten-verkiezingen in maart 2007 (PS2007) een fantastisch resultaat. Ondanks de verkleining van het totale aantal Statenzetels, die bij die verkiezingen werd doorgevoerd, groeiden we van 31 naar 38 zetels (zonder de verkleining waren we op zo'n 53 zetels uitgekomen).

Bij dat succes bleef het niet, want in de daarop volgende college-onderhandelingen konden we in zes provincies mee gaan draaien in het dagelijks bestuur. Na een bestuurlijke crisis in Utrecht mocht de ChristenUnie in het najaar van 2008 nog eens twee gedeputeerden leveren. We hadden toen acht gedeputeerden in zeven provincies, terwijl we er in de periode 2003-2007 geen enkele hadden.

Er zijn meerdere verklaringen voor deze bijzondere situatie. De belangrijkste reden was de toetreding tot het kabinet. Precies een maand voor de PS-verkiezingen had André Rouvoet samen met Wouter Bos (PvdA) en Jan-Peter Balkenende (CDA) het coalitieakkoord gepresenteerd. Nog geen twee weken voor de stembusgang stonden de nieuwe ministers op het bordes. De ChristenUnie telde mee, hoorde erbij en was een factor geworden om rekening mee te houden. Een belangrijke bodem onder het provinciale én landelijke 'succes' was al gelegd bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2006. De ChristenUnie groeide toen fors in raadszetels en aantal wethouders. In heel veel plaatsen kwam de ChristenUnie in beeld als betrouwbare, bruggenbouwende college-partner.

TEGENVALLERS

Na twee tegenvallende verkiezingsuitslagen in 2010 (gemeenteraad en Tweede Kamer) hadden we al in de gaten dat een groei in Statenzetels er deze keer waarschijnlijk niet in zou zitten. We hoopten op

consolidatie, maar op 2 maart kwamen we helaas niet verder dan 24 Statenzetels. Een teruggang van 14 zetels. In tien van de twaalf provincies betekende dat een verlies van een of twee zetels. De ChristenUnie Fryslân wist zich als enige met drie zetels wel te handhaven. In Noord-Brabant verloren we onze enige zetel.

Provincie	Zetels 2011	Zetels 2007	Zetels 2003 fictief*
Groningen	3	4	3,2
Friesland	3	3	2,4
Drenthe	2	3	1,9
Overijssel	3	5	3,5
Flevoland	3	5	3,1
Gelderland	3	4	2,4
Utrecht	2	4	2,6
Noord-Holland	1	2	1,0
Zuid-Holland	2	4	2,1
Zeeland	2	3	1,9
Noord-Brabant	0	1	0,9
Limburg	0	0	0,0
Totaal	24	38	25,2

* Wat was zetelaantal in 2003 geweest als de verkleining van de Staten al in 2003 was doorgevoerd. Deze kolom geeft de meest eerlijke vergelijking tussen 2003, 2007 en 2011

ROND HET NIVEAU VAN 2003

Als we de enorme piek van 2007 er tussen uit halen en we vergelijken tussen de fictieve zetelverdeling in 2003 en de uitslagen van 2011, dan zien we dat we in 2011 weer terug zijn op het niveau van 2003. In 2011 heeft de ChristenUnie het qua absolute aantal stemmen overal, ook in Noord-Brabant, beter gedaan dan in 2003. Door de hoge opkomst bij de recente Statenverkiezingen pakt dat alleen in de percentages niet altijd gunstiger uit. In Overijssel, Flevoland, Utrecht, Noord-Holland, Zeeland en Noord-Brabant liggen de percentages van 2011 lager dan in 2003. Vooral in Flevoland en Utrecht

is de achteruitgang duidelijk (met als negatieve uitschieters Urk resp. Bunschoten). In die provincies hebben we inderdaad twee zetels verloren, waarbij het niet veel gescheeld had of we hadden in Flevoland drie zetels verloren (de derde zetel is een krappe restzetel).

In vergelijking met de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 valt op dat de drie noordelijke provincies in 2011 stabiel zijn gebleven. De relatief grootste teruggang in aantal stemmen ten opzichte van 2010 is waarneembaar in de Randstedelijke provincies.

BESPIEGELINGEN

Welke verklaringen kunnen we aandragen voor de tegenvallende resultaten? Een eerste poging:

- Deze PS-verkiezingen kenden een hoge opkomst (10% hoger dan anders). In alle provincies waren hierdoor meer stemmen per zetel nodig. Dat heeft ons in ieder geval (mede) de Brabantse zetel gekost.
- Deze verkiezingen kwamen voor de ChristenUnie te vroeg. In de landelijke politiek was de ChristenUnie pas vier maanden volledig los van regeringsverantwoordelijkheid en nog aan het groeien in de oppositierol. Pas ruim twee maanden voor de stembusdag was het evaluatierapport van de Tweede Kamer-verkiezingen klaar. De discussie over de koers van de ChristenUnie speelde sinds de zomer van 2010, kreeg een nieuwe impuls na het verschijnen van het evaluatierapport en was absoluut nog niet klaar voor de PS-verkiezingen. Sterker nog, door de tegenvallende PS-verkiezingen

gen kwam de discussie pas echt goed op gang. Alsof velen toen pas echt beseften, dat de uitslag van juni 2010 geen incident was. De uitslag van de PS-verkiezingen hebben de constatering van het evaluatierapport juist onderstreept.

- Net zoals de ChristenUnie bij de TK-verkiezingen last had van de premierstrijd tussen Cohen en Rutte, had de ChristenUnie bij de PS-verkiezingen hinder van de landelijke strijd tussen coalitie en oppositie om de meerderheid in de Senaat. Meer dan ooit waren deze PS-verkiezingen ook Eerste Kamer-verkiezingen. De ChristenUnie had een unieke, maar ook lastige positie in dat krachtenveld. Als je faliekant tegen het VVD-CDA-PVV kabinet was, was de ChristenUnie niet de meest uitgesproken partij, maar als je vóór dit kabinet was zeker ook niet.
- De ChristenUnie is veel kritischer op dit kabinet dan de SGP, maar had in twee provincies wel een gezamenlijke lijst met de SGP. Dat schiep een dilemma voor ChristenUnie-stemmers die erg kritisch zijn op dit kabinet, maar ook voor SGP-stemmers die vonden dat de ChristenUnie te kritisch is. Samenwerking kost zo aan twee kanten stemmers.

Het moge duidelijk zijn dat we de uitslagen van de PS-verkiezingen niet los kunnen zien van het grotere plaatje van de ChristenUnie en ook niet van het totale politieke landschap anno 2011. Daar wordt binnen de ChristenUnie veel over gesproken. Dat is goed en nodig. De tijd zal het leren of het succes van 2007 een bijzondere uitzondering was of iets dat in de toekomst weer tot de mogelijkheden behoort. ■

Erik van Dijk was campagneleider PS2011.

Geloven in de politiek: Samen

terugblikken en vooruitzien

BESTUURDERSCONGRES
CHRISTENUNIE 2011

DOOR BERNADETTE VAN DEN BERG

Op 18 en 19 maart vond het tweejaarlijkse Bestuurders-Congres plaats, georganiseerd door de BestuurdersVereniging ChristenUnie. Er waren zo'n 250 deelnemers in de prachtige bossen van Lunteren aanwezig.

De dagen stonden in het teken van het profiel van de ChristenUnie en de passie voor christelijke politiek.

Dominee David Rodenboog sprak over wat ons als christelijke politici drijft. Ron van der Spoel gaf een spoedcursus over hoe je 'politiek met passie' overbrengt. De deelnemers werden uitgedaagd om aan zijn 17-jarige dochter uit te leggen waarom ze op de ChristenUnie zou moeten stemmen. Daarnaast heeft Gert-Jan Segers, directeur van het WI een lezing gehouden over 'niet links, niet rechts, maar wat dan wel'. Niet de werkelijke positie tussen links of rechts was belangrijk, maar de kernwaarden van de partij: die vormen de basis voor ons politieke handelen. Dit werd gevolgd door interessante feedback van christelijke politici van andere partijen: Dirk-Jan Nijsink (SGP-jongeren) en Arjan Vliegthart (senator SP en directeur WI SP). Het congres vond plaats in goede sfeer, er vonden belangrijke discussies plaats, maar alles vanuit de eenheid in ons geloof in Jezus Christus. Het laat zien dat een terugval in electorale resultaten geen reden is om ontmoedigd te raken, maar om terug te kijken naar de basis, ons geloof in God, en op deze manier ook verder te werken aan christelijke politiek! ■

Familiebanden

tussen ChristenUnie en SGP

**GESPREK
MET HENDRIK
EN TRINEKE
PALM**

DOOR GEERT JAN SPLJKER

Met enige regelmaat vindt er landelijk discussie plaats over de samenwerking tussen ChristenUnie en SGP. Zo niet in De Ronde Venen. De samenwerking tussen beide partijen is er vanzelfsprekend en de achterban van beide partijen is sterk verweven. Een mooi voorbeeld daarvan biedt de familie Palm: SGP-er Hendrik Palm was jarenlang raadslid, zijn dochter Trineke Palm stond onlangs namens de ChristenUnie hoog op diezelfde lijst. Een gesprek met vader en dochter over beide partijen en over de lokale gevolgen van het dualisme.

Waarom zijn jullie de politiek in gegaan?

HENDRIK Even denken, dat is twintig jaar geleden.

TRINEKE (lachend) dominee Abma, toch?

HENDRIK Toen we naar De Ronde Venen verhuisden, vroegen ze mij om als tweede man op de lijst te komen om zo het raadslid te ondersteunen. Bij de verkiezingen kreeg de fractie (RPF-GPV-SGP) onverwachts een tweede zetel, dus ik kon gelijk aanschuiven.

Jij kreeg als dochter de politiek vermoedelijk met de papepel ingegoten.

TRINEKE Politiek was thuis een vast gespreksonderwerp en daardoor ontstond mijn interesse. Aanvankelijk koos ik niet voor de ChristenUnie. Dat kwam

door hoe men met Kars Veling omging. Toen ik Politicologie ging studeren en André Rouvoet lijsttrekker werd, kwam ik toch bij de ChristenUnie uit. Ik werd actief bij Perspectief en voelde me meteen thuis. Toen ik me meer in de inhoud ging verdiepen kwam ik er echt achter: Ik pas bij deze partij. Bij de vorige lokale verkiezingen schreef ik mee aan het programma en vroegen ze mij om op de lijst te komen. Als nummer 6 heb ik actief campagne gevoerd. Uiteindelijk ben ik met voorkeursstemmen bijna verkozen. Gelukkig net niet. Het liefst werk ik achter de schermen.

CHRISTENUNIE - SGP

Trineke is de eerste vrouw op de lijst in De Ronde Venen. Was dat een issue in de samenwerking tussen ChristenUnie en SGP?

HENDRIK Niet echt. De achterbannen van beide partijen lopen hier sterk door elkaar heen. We zien elkaar in de kerk. Samenwerking is eigenlijk vanzelfsprekend. We hebben elkaar ook hard genoeg nodig. Richting de verkiezingen van 2010 heeft de ChristenUnie ruimte gevraagd voor een vrouw op de lijst indien zich geschikte kandidaten zouden aandienen. Dat is in goed overleg vroegtijdig besproken. Afgesproken is, dat SGP en ChristenUnie verantwoordelijk zijn voor de eigen kandidaatstelling en in het kader van de samenwerking instemmen met de ineengeschoven lijst. Het was toen nog niet duidelijk dat de eerste vrouwelijke kandidaat de dochter van de SGP-fractievoorzitter zou zijn...

Hoe is jullie relatie tot het CDA?

TRINEKE We hebben vorig jaar samen naar het CDA-ledencongres zitten kijken en mijn vader en ik kwamen verschillend uit. Hij zou – met angst

en beven - voor kabinetsdeelname stemmen, ik (en mijn moeder) tegen. We delen fundamentele kritiekpunten op de PVV, maar komen wel anders uit.

HENDRIK In eigen kring kunnen we de verschillen behoorlijk opblazen. De buitenwereld snapt er niets van en wij verliezen het zicht op de grotere verhoudingen. De verschillen worden vaak te massief neergezet. De ChristenUnie is niet maar links en de SGP niet slechts rechts. Er zijn genoeg mogelijkheden tot verbinding: beide partijen erkennen dat wat God zegt goed is voor onze samenleving en willen dat als leidraad nemen in hun politiek handelen. Ik zie ten diepste geen principiële kloof die gescheiden optrekken rechtvaardigt, wel cultuurverschillen. Bij beide partijen ligt huiswerk in het doordenken van christelijke politiek anno nu, maar ook van de opstelling jegens enerzijds PVV en anderzijds D66.

We zitten hier op de Vrije Universiteit, het terrein van Abraham Kuyper. Voelen jullie daar verwantschap mee?

TRINEKE Tijdens het fellowsprogramma had ik meer herkenning met de tekst van Groen dan met die van Kuyper. Dat vond ik opvallend.

HENDRIK Zelf kom ik uit een bevindelijk CHU-nest. Ik heb daarom meer met het aristocratische, elitaire van De Savornin Lohman dan met Kuyper. Kuyper associeer ik meer met machtspolitiek en veel organiseren.

OPPORTUNISME

Jullie hebben onderzoek gedaan naar de vorige coalitie in De Ronde Venen. Die was nogal opportunistisch, volgens jullie. Wat speelde er?

TRINEKE ik weet nog dat mijn vader thuiskwam na een raadsvergadering en zei: wat we nu weer hebben meegemaakt! Heel vaak en op belangrijke punten stemden coalitiepartners tegen voorstellen van de eigen coalitie. Dat was geen dualisme meer, maar opportunisme. Men deed dat voor electoraal gewin. Om dat te onderbouwen hebben we onderzoek gedaan. De cijfers die daaruit voortkwamen waren nog duidelijker dan verwacht.

Voor alle duidelijkheid: jullie zijn toch niet tegen dualisme?

TRINEKE Zeker niet, maar dit ging te ver. De bestuurbaarheid van de gemeente stond op het spel. Er moest bijvoorbeeld over de herindeling worden be-

sloten. Dan moet je als gemeente samen optrekken en een vuist maken richting de provincie met een helder standpunt. Dan is een stevig bestuur nodig, geen verdeeldheid.

HENDRIK Bestuurders moeten cruciale beslissingen niet overlaten aan anderen, maar moed tonen en hun nek uitsteken. Ze moeten hun verantwoordelijkheid nemen en zich niet achter anderen verschuilen of bijvoorbeeld achter de lobby van de Rabobank aanlopen.

Tot slot nog een tip voor andere bestuurders?

HENDRIK Kijkend naar de moeite die het kost om eruit te komen om in de senaat de restzetel bij ChristenUnie dan wel SGP te houden, hebben wij tegen elkaar gezegd: vorm één fractie. Deels met een knipoog, maar toch ook wel met een serieuze ondertoon.

TRINEKE Wat ik belangrijk vind is dat politici hun eigen verantwoordelijkheid nemen, en zich niet maar opstellen als het verlengstuk van burgers of lobbygroepen. Het is niet 'u vraagt wij draaien', maar vanuit een eigen afweging het algemeen belang dienen. Niet de burgers naar de mond praten, maar vanuit een positieve visie het goede zoeken voor de samenleving.

HENDRIK Helemaal eens. Dat vind ik – met een mooie term - geloofwaardige politiek. ■

Hendrik Palm (SGP) was de afgelopen 20 jaar 16 jaar raadslid in De Ronde Venen. Hij stopte na de raadsverkiezingen van 24 november 2010. Hij is werkzaam als financieel adviseur bij de gemeente Amstelveen. Zijn dochter Trineke (ChristenUnie) is student politicologie aan de VU, fellow van de ChristenUnie en werd bijna gekozen in de gemeenteraad.

IJzer scherpt ijzer

DOOR RIEKE ELSENBROEK

Van oktober 2010 tot april 2011 is een groep enthousiaste deelnemers tien keer bij elkaar geweest om de Masterclass christelijk-sociaal denken en doen te volgen. Zes avonden en vier hele zaterdagen verdieping in het christelijk-sociaal gedachtegoed en training in verschillende vaardigheden. Was het die investering waard? Een terugblik van deelnemer Johan Blad uit Veenendaal.

In je sollicitatie naar een plaats in de Masterclass schreef je het volgende: "In een tijd waarin iedereen roept dat het met de christelijke politiek en het christelijk gedachtegoed in Nederland achteruit

gaat, is het belangrijk dat er mensen komen die vanuit dit gedachtegoed laten zien wat het is om dienend christen te zijn. (...) Door dit dienende gezicht te laten zien, weerspiegelen wij het gezicht van onze Heiland Jezus Christus en verspreiden wij zijn geur". Heeft de Masterclass je hierbij verder geholpen?

Johan: "We hebben in ieder geval veel gediscussieerd over de positie van de ChristenUnie. Zoals je ijzer met ijzer scherpt, zo scherpt de ene mens de andere. Dat hebben de deelnemers zeker gedaan! Die discussie heeft mij verder geholpen, omdat de deelnemers heel verschillende achtergronden hebben. Het totaal aan inzichten dat je daardoor over een onderwerp krijgt is zo divers, dat het een verrijking voor jezelf is."

Je schreef ook: "Ik verwacht dat de Masterclass mij kan helpen om meer uit mezelf te halen als het gaat om mijn christelijk-sociaal gezicht". Kun je aangeven of dit is gebeurd, en op welke manier?

Johan: "De ChristenUnie is zelf nog op zoek naar haar eigen christelijk-sociaal gezicht! Natuurlijk is het er wel, maar voor mij mag het nog een stuk concreter worden. Ik vertrouw erop dat zich dit de komende tijd zeker zal uitkristalliseren. Zowel bij de partij als bij mijzelf."

Wat zie je voor jezelf als meest opvallende winstpunt van de Masterclass?

Johan: "Het netwerk wat je erdoor krijgt is een heel groot winstpunt. Door je te spiegelen aan elkaar, en ook aan andere geledingen binnen de partij, scherp je elkaar op. Ik zal echt mijn best doen om dat netwerk te blijven onderhouden. Wat ik daarnaast heel leuk vond van de Masterclass was dat sommige docenten zeiden dat ze van leraar zelf met ons weer leerling werden. Zo divers was de inbreng van de deelnemers." ■

In oktober 2011 start de Masterclass christelijk-sociaal denken en doen opnieuw. Deze keer op twee plaatsen: Assen en Delft. Ga voor meer informatie over het programma en de sollicitatieprocedure naar de webpagina www.opleiding.christenunie.nl/masterclass.

Column

André Adieu!

DOOR HERMAN SIETSMA, HOOFDREDACTEUR DENKWIJZER

Wie Stijlen van leiderschap van Henk te Velde leest wordt getroffen door de veranderingen die in de loop van de tijd in het profiel van politieke leiders zijn opgetreden.

Na de partijlozen (Thorbecke, Groen en anderen) kwamen de profeten en organisatoren zoals Abraham Kuyper. De volgende generatie waren de "echte mannen" (Colijn) en na hem kwamen de "gewone Nederlanders" zoals Drees en Beel. De laatste periode die hij bespreekt (met Joop den Uyl) noemt van der Velde het leiderschap zonder leiders.

DOMINANTE LEIDER PASSÉ

Onze tijd ken geen politieke leiders meer in de zin van de 20e eeuw, toen politiek strijd tussen waarden was. De politieke cultuur is sterk veranderd. Politici kunnen nog enige belangstelling krijgen als hun persoonlijkheid daartoe aanleiding geeft en als ze het goed doen in praatprogramma's, maar voor politieke idealen lopen wenigen nog warm. Veel meer aandacht krijgen de iconen van onze tijd: uit de wereld van de sport, van de televisie, van de popcultuur. Daar geldt geen Balkenende-norm of journalistiek dedain; de vermaakindustrie is boven kritiek verheven. Politiek is nu de wereld die weliswaar onvermijdelijk is maar toch vooral onbehagen oplevert.

Ook in meer algemene zin is leiderschap heel iets anders dan vroeger. Wie denkt dat een leidinggevende functie – in een bedrijf, in een organisatie – automatisch gezag meebrengt wordt snel wakker geschud. Gezag moet verdiend worden en bovendien is de dominante leider passé. Het gaat vooral om dienstbaarheid. Dat er tegelijkertijd wordt gehunkerd naar inspiratie en zingeving van de leider levert de interessante paradox van het leidinggeven op.

CONSEQUENT EN INHOUDELIJK

Gedachten vermenigvuldigen zich bij het vertrek van André Rouvoet. Gelet op zijn carrièreverloop en de omstandigheden was dit wellicht onontkoombaar. Maar voor ons land en voor de partij is zijn vertrek te betreuren. André had de taak in deze veranderende (politieke) cultuur zijn weg te vinden met een boodschap die per definitie impopulair is. De geschiedenis moet maar oordelen over de vraag hoe groot zijn invloed is geweest. Maar breed wordt onderkend dat hij, met zijn consequente inhoudelijke aanpak een verademing was in een arena van relativisme. De verbindende rol die hij speelde in het kabinet – al werd die lang niet altijd zichtbaar – maakte hem in politiek opzicht interessanter dan de politici die meer macht hadden, maar daarmee nog niet meer leiderschap vertoonden. Hij stelde inhoud boven vorm en dienstbaarheid boven directe politieke winst.

Rouvoet was als politiek leider klassiek en modern. Klassiek omdat hij de waarden-discussie in de politiek niet uit de weg is gegaan en de inhoud centraal stelde. Hij stond in dit opzicht volop in de antirevolutionaire traditie. Modern omdat hij in zijn stijl verbinding zocht en inspireerde op grond van die overtuiging. Hij was daarmee een politiek leider van zijn tijd.

André, Adieu!

**'IN FRANKRIJK HEEFT HET MANDARIJN
AL EEN VASTE PLAATS OP DE MIDDEL-
BARE SCHOLEN. WAAROM ZIJN WIJ
NEDERLANDERS ONS NIET BEWUST
VAN HET BELANG VAN DEZE TAAL OM
DE WERELD VAN MORGEN TE KUNNEN
BEGRIJPEN?'**

Hans Ester, pagina 17